

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ühiskonnateaduste instituut

Diana Veeret

Eesti elanike finantskäitumist mõjutavad tegurid tarbimis- ja kiirlaenude võtmise
näitel perioodil 2006-2012

Bakalaureusetöö

Juhendaja: MA Rein Murakas

Juhendaja allkiri: _____

Tartu 2014

Olen töö koostanud iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

/Diana Veeret/02.06.2014

Factors influencing financial behavior of Estonian inhabitants: the example of taking consumption and rapid loans in 2006 - 2012

ABSTRACT

The growing significance of financial decisions in every-day life increasingly affects economic security and as a result the life quality of people. The understanding of financial services becomes more and more complicated and the orientation in money matters needs a good level of financial literacy.

Although knowledge provides a basis for optimal financial behavior it does not guarantee its realization. Behavior is also influenced by attitudes, personal, socio-demographic and other factors.

In this work the author considers borrowing as an important component of financial behavior, and analyzes factors affecting taking of consumption, small and rapid loans. The quantitative data are based on studies of financial literacy conducted in Estonia in 2006, 2009 and 2012. For studying the factors of borrowing behavior the author employed binary regression models proceeding from each year's possibilities. For supplementing the quantitative side and specifying the impact of personal and attitudinal factors on financial behavior expert interviews with credit counselors were carried out.

The research findings suggest that in addition to financial knowledge and skills personal, attitudinal and socio-demographic (age, income, level of education, occupation and household size) factors play a significant role in financial behaviour.

Keywords: financial literacy, financial behavior, risk behavior, loans, Estonia

SISUKORD

SISSEJUHATUS	6
1. UURINGU TAUST	7
1.1. Finantskirjaoskuse mõistest	7
1.2 Finantskäitumise mõistest	8
1.3. Laenamine ja sellega seotud riskid	10
1.4. Finantskäitumist mõjutavatest teguritest	11
1.4.1 Finantsalaste teadmiste-oskuste mõjust finantskäitumisele	11
1.4.2 Isikuga seotud tegurid	12
1.4.3 Rahahoiakute ja –uskumuste mõju finantskäitumisele	14
1.4.4 Sotsiaal-demograafiliste tegurite mõju finantskäitumisele	15
1.4.5 Muude tegurite mõju finantskäitumisele	17
1.4.6 Varasemad finantskäitumise alased uuringud Eestis	19
1.4.7. Tarbimislaenud	21
1.4.8 Lühikäitlevaate Eesti kiirlaenu turu hetkeolukorrast	22
2. UURINGU PROBLEEMIPÜSTITUS, KASUTATAVAD ANDMED JA METOODIKA	24
2.1 Finantskäitumine 2006., 2009. ja 2012. aasta finantskirjaoskuse uuringute andmete baasil	25
2.2 Analüüsis kasutatavad tunnused	27
3. ANALÜÜS.....	34
3.1 Binaarse logistiline regressioon.....	34
3.2. Ekspertintervjuude kokkuvõte	42
4. ARUTELU	46
KOKKUVÕTE	51
KASUTATUD KIRJANDUS	52
LISAD	56
Lisa 1. 2006. aasta mudelis kasutatud tunnuste ülevaade.....	56
Lisa 2. 2009. aasta mudelis kasutatud tunnuste ülevaade.....	59
Lisa 3. 2012. aasta mudelites kasutatud tunnuste ülevaade (kaalumata andmed)	61

Lisa 4. Tarbimislaenu võtmist (sh väikelaen, krediitkaart) prognoosivad tegurid 2006. aasta andmete alusel.....	66
Lisa 5. Tarbimislaenu (sh väikelaen, krediitkaart) ja SMS laenu võtmist prognoosivad tegurid 2009. aasta andmete alusel	68
Lisa 6. Tarbimislaenu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu), krediitkaardi ja SMS laenu kasutamist prognoosivad tegurid 2012. aasta andmete alusel	71
Lisa 7. Tarbimislaenu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu) ja SMS laenu kasutamist prognoosivad tegurid 2012. aasta andmete alusel	74
Lisa 8. Ekspertintervjuu kava võlanõustajatega	77

Sissejuhatus

Rahaasjade korrastamine, pere-eelarve planeerimine ja teadlik finantskäitumine on teemad, mis on inimestele viimaste aastate jooksul järjest olulisemaks saanud. Finantsotsuste kasvav osakaal inimeste igapäevaelus mõjutab üha ulatuslikumalt inimeste elukvaliteeti ja majanduslikku turvalisust nii lühemas kui ka pikemas ajaperspektiivis ning sellest tulenevalt muutub üha olulisemaks inimeste finantskirjaoskuse tase, sh teadlikkus finantsteenustest, nende kasutamisel avanevatest võimalustest ning nendega kaasnevatest riskidest, õigustest ja kohustustest (Eesti elanike finantskirjaoskuse..., 2013).

Finantsiliselt võimekad kodanikud on riigi pikaajalise majandusliku tervise seisukohalt väga olulised. Elanikkond, kes jälgib oma rahaasju, tuleb ots-otsaga kokku ja oskab planeerida, loob tugeva aluse riigi majanduslikuks kasvuks. Indiviidi tasandil annab oskus oma isiklikke rahaasju korraldada vabaduse, suurendab valikuvõimalusi elus ja toetab meie psühholoogilist heaolu. Maailmas, kus üksikisikutel on üha enam tarvis võtta vastutust oma rahaasjade eest, peavad inimesed suutma oma rahaasju hästi juhtida. Vajalike oskuste mitteomamise tõttu tekkivad kulud on märkimisväärsed nii indiviididele kui ka ühiskonnale tervikuna (Transforming financial..., 2010: 3).

Kui õpime pikemalt oma rahaasju planeerima, oleme ratsionaalsed ja peame plaanidest kinni, siis on paljusid probleeme võimalik ennetada ja nende lahendamine pole nii keerukas (Rahaasjad korda..., 2014).

Käesolevas töös on võetud vaatluse alla finantsteenuste tarbimine kui finantskäitumise üks komponente. Põhjalikumalt on uuritud kõrgema riskiga finantsteenuste tarbimist. Kasutatud on 2006., 2009. ja 2012. aastal läbi viidud finantskirjaoskuse ja finantsalaste teenuste alase teadlikkuse uuringute andmeid, mida on täiendatud võlanõustajatega läbi viidud ekspertintervjuudega.

Töö esimeses osas on välja toodud finantskirjaoskuse ja finantskäitumise mõiste, sellealaste seisukohtade teoreetiline ülevaade, kokkuvõtte varasematest uuringutest. Eelnenu põhjal on konkreetselt kajastatud finantskäitumist mõjutavaid tegureid.

Töö teises osas on kirjeldatud uurimuse eesmärki, kasutatud meetodeid ja andmeid. Samuti on seal esitatud uuringuraportitel põhinev ülevaade andmete elementaaranalüüsist. Kolmandas osas on välja toodud töö autori teostatud analüüsi tulemused. Neljandas osas arutletakse tulemuste üle töö tausta osas esitatud teoreetilistest seisukohtadest lähtuvalt.

1. Uuringu taust

1.1. Finantskirjaoskuse mõistest

Kirjaoskust võib esineda mitmel kujul - poliitiline, kultuuriline, keskkondlik, finantsalane. Neid võib vaadelda kui kodanikukohustusi või lihtsalt kui demokraatlikus ühiskonnas elamiseks vajalikke teadmisi ja oskusi. Kirjaoskuse kõige elementaarsem tähendus on seotud lugemise, kirjutamise ja rääkimisega. Seega on suhtlemisoskustel oluline roll ka finantskirjaoskuses. Finantskirjaoskus on oskus aru saada rahaasjadest ja neid kasutada (Remund, 2010).

Finantskirjaoskust saab defineerida laiemalt ja kitsamalt. Laiem määratlus hõlmab arusaamist majandusest ja sellest, kuidas majandustingimused mõjutavad majapidamiste otsuseid. Kitsam definitsioon keskendub rahaasjade haldamise põhivahenditele: finantsplaneerimisele, säästmisele, investeerimisele ja kindlustusele ning omab tähtsust tarbijate finantstoodete valikul (Capuano & Ramsay, 2011).

Huston analüüsis 71 Ameerikas läbiviidud finantsalast uurimust ja tuvastas kaheksa erinevat finantskirjaoskuse definitsiooni. Täpsem analüüs näitas, et need definitsioonid mõtestasid sama asja, aga lihtsalt teisel viisil (Capuano & Ramsay, 2011).

OECD (*Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon*) definitsiooni kohaselt on finantskirjaoskus (*financial literacy*) oskuste, teadmiste, hoiakute ja käitumiste kogum, mis on vajalik rahaasjades arukate otsuste tegemiseks ja oma pere majandusliku heaolu tagamiseks. See tähendab, et finantskirjaoskaja suudab oma rahaasju planeerida nii lühi-kui pikaajalist perspektiivi silmas pidades, tunneb eesmärkide saavutamiseks vajalikke finantsteenuseid ja tegutseb püstitatud eesmärke silmas pidades. Ta teab ka oma õigusi ja kohustusi ning kuhu vajadusel abi järele pöörduda (Atkinson & Messy, 2012: 16).

Finantskirjaoskuse sünonüümideks kasutatakse ka näiteks: finantsteadmised (*financial knowledge*), majanduslik kirjaoskus (*economic literacy*), krediidi kirjaoskus (*credit literacy*) finantsalane võimekus (*financial capability*), vastutuse võtmine (*responsibilization*) (Remund, 2010).

Eestis on kasutusele võetud finantskirjaoskuse mõiste ja lähtutakse OECD definitsioonist, seetõttu tugineb ka antud töö autor nendele määratlustele. Lisaks on OECD definitsioonis

teadmiste ja oskuste kõrval välja toodud ka käitumine ja hoiakud, sest nagu paljud uuringud näitavad, ei pruugi teadmised ja oskused tingimata käitumist mõjutada.

Remund (2010: 279) jagab finantskirjaoskuse kontseptuaalsed definitsioonid viide kategooriasse: 1) teadmised finantsalastest mõistetest 2) võime rakendada finantsalaseid teadmisi 3) võime juhtida isiklikke rahaasju 4) oskus teha sobivaid finantsotsuseid 5) enesekindlus efektiivselt planeerida tuleviku majanduslikke vajadusi.

Finantskirjaoskuse operatiivsed (*operational*) määratlused langevad nelja kategooriasse: eelarve koostamine, säästmine, laenu võtmine ja investeerimine. Kõik nendest on käitumise või võimete põhised (Remund, 2010).

Finantskirjaoskuse edendamine on vajalik mitmetel põhjustel: rahvastiku vananedes on järjest olulisem tõsta inimeste endi panust vanaduspõlve kindlustamisel; üha keerulisemaks muutuvad finantsteenused piiravad inimeste säästmist ja investeerimist; finantskohustuste koormuse suurenemisega kasvab inimeste makseraskustesse sattumise oht (Finantskirjaoskuse edendamise..., 2013).

Finantskirjaoskuse taseme tõstmine võimaldab inimestel oma tulusid suurendada ja oskuslikumalt hallata, mille tulemuseks on majanduslik tõhusus (*efficiency*). See omakorda aitab paremini hakkama saada erinevate elusündmuste korral nagu hariduse omandamine, haigus, töökaotus, pensionile jäämine jms (Capuano & Ramsay, 2011).

Finantskirjaoskaja olemise positiivsed tagajärjed tulenevad oskusest planeerida oma väljaminekuid ja tagada majanduslikku turvalisust (Atkinson ja Messy, 2012).

1.2 Finantskäitumise mõistest

Käitumine on finantskirjaoskuse oluline koostisosa, väidetavalt kõige olulisem. Ehkki enamus nõustub sellega, et inimesed on vastutavad oma finantstuleviku pärast, valitseb teadmiste ja tegevuste vahel lõhe (Atkinson et al., 2006).

Finantskäitumine (*financial behaviour*) on rahaasjadega seonduv tegevuste kogum, mis hõlmab alljärgnevaid valdkondi: (Atkinson et al., 2006) järgi:

1. **rahaasjade korraldamine** (*managing money*) - igapäevaste rahaasjade korraldamine, sh kontrolli omamine oma rahaliste vahendite üle, tulude-kulude tasakaal, arvete õigeaegne maksmine, finantsplaneerimine (sh säästmine ja investeerimine) nii suuremate kulutuste katteks, ootamatuteks väljaminekuteks kui ka pensionieaks (Atkinson et al., 2006), tarbetute kulutuste vähendamine (Capuano & Ramsay, 2011);

2. **laenamine** - kohustuste-sissetuleku suhte optimaalsus, kulutuste jälgimine, panga-ja krediitkaardi väljavõtete kontrollimine (Atkinson et al., 2006), mittevajaliku võla vältimine (Capuano & Ramsay, 2011);
3. **finantstoodete ja -teenuste valimine**- finantstoodetest ülevaate omamine, finantstoodete võrdlemine, riskidest arusaamine (Capuano & Ramsay, 2011), informeerituse säilitamine finantstoodetega seonduva osas (Atkinson et al., 2006);
4. **ressursid / eneseabi** - tarbija oskus ennast kaitsta, st teadmine, kuidas finantsinstitutsioonidega vaidlusi lahendada, kuhu pöörduda nõuannete või abi saamiseks; millised on tarbija seaduslikud õiguskaitsevahendid (*legal remedies*) ja võimalused, enesekindlus ja oskus raskuste tekkimisel tegutseda ja abi otsida (Capuano & Ramsay, 2011).

Ariely (2011) väitel eeldab tavamajandusteadus, et inimene on ratsionaalne: omab kogu otsustusteks vajalikku infot, oskab erinevate variantide kasulikkuse välja arvutada ning suudab erinevate valikuvõimalustega kaasnevad tagajärjed rahulikult läbi mõelda. Seetõttu eeldatakse meie otsustelt loogilisust ja mõistlikkust.

Rahanduses tähendab ratsionaalsus otsustusprotsesse, mis peavad oluliste eesmärkidena silmas majanduslikku ja rahalist kasutegurit ¹(Capuano & Ramsay 2011).

On arvukalt uuringuid, mis tõestavad, et inimesed ei ole alati ratsionaalsed, vaid teevad oma rahaasjade korraldamisel sageli irratsionaalseid otsuseid või valikuid. Käitumisuuringud on tuvastanud mitmeid omavahel seotud tõkkeid, mis takistavad inimestel häid finantsotsuseid tegemast. Need on teabe ja valiku ülekoormus, keerukus ja ebakindlus, aja mõju ja surve, ülemäärane enesekindlus või enesekindluse puudumine, enesekontroll. Viisid, kuidas inimesed finantsotsuseid teevad on väga erinevad ja sõltuvad mitmetest vastuolulistest teguritest nagu eluetapp, varasemad kogemused, sotsiaalne võrgustik, isikuomadused, sotsiaalmajanduslik staatus ja väliskeskkond (ASIC, 2011).

¹ *Irratsionaalne tarbija* eristub oma kalduvusega töödelda informatsiooni „halval“ viisil, st andmete mittekogumist, teooriate ja võimaluste mittetestimist ja valikute ning võimaluste mittevõrdlemist. (Capuano & Ramsay 2011)

1.3. Laenamine ja sellega seotud riskid

Raha laenamine on viimastel aastatel muutunud suhteliselt lihtsaks ja tarbimislaenu on laialdaselt kasutusel kogu maailmas. On ka üldteada tõsiasi, et paljud tarbijad on sügaval võlgades (Izawa & Mardyla, 2011).

Hoolimata asjaolust, et krediiti kui nähtust võib pidada inimühiskonnaga samaealiseks, on tarbijakrediit Eestis suhteliselt uus fenomen. Selle areng sai alguse aastatel 1997-1999 kestnud Vene pankade kriisi mõjutustest Eestis. Alates 2000. aastast on Eestis saanud tarbijate seas populaarseks krediiditurul pakutavate võimaluste ärakasutamine (Kuidas hakkama saada..., 2011).

Soodsad laenutingimused ja laenupakkumiste agressiivne reklaamimine loovad ohu, et inimesed võtavad laenu liiga kergekäeliselt ja võivad hiljem rahalistesse raskustesse sattuda. Tarbimislaenu annavad postimüügi-kaubamajad, kauplused, SMS-laenusid pakuvad ettevõtted. Reklaam ja pakkumised võivad laenamise mõjudest mitteteadlikke inimesi meelitada riskantsetele otsustele ka siis, kui laenuandja infot otseselt ei varja (Eetikakeskuse koduleht).

Kasvavad kulutused tervishoiule, haridusele ja eluasemele sunnivad tarbijaid kulutama rohkem kui nad teenivad ja isegi kulutama oma pensionitulu (*retirement income*). Keskmise ja madalama sissetulekuga pered laenavad mitte ületarbimiseks, vaid selleks, et ots-otsaga kokku tulla. Krediitkaarte kasutatakse täitmaks tühimikku kättesaadava teenistuse ja makstavate arvete vahel (Dickerson 2008 viidatud Sevim et al., 2012).

Scatigna (2010) sõnul võtab enamik krediitkaarte kõrgeid intresse, kuid sellest hoolimata kasutavad paljud neid elamiskulude katmiseks või asjade ostmiseks, mida nad endale lubada ei saa, tegelikult ei vaja ja mida nad osta ei tohiks.

Just madala ja keskmise sissetulekuga pered on kõige vastuvõtlikum rühm, kes võib kogeda majanduslikke raskusi majanduskriiside ajal ning järelikult seista silmitsi lõhkilaenamise ja ülemääraste võlgnevustega. Riskirühma kuuluvad 16-29 aastased, lastega pered ja madala sissetulekuga majapidamised (Allwood et al., 2010 viidatud Sevim et al., 2012).

Laenu kasutavad inimesed selleks, et suurendada tulevase sissetuleku arvel oma praegust ostujõudu. Vahel tasub see ennast ära, alati aga mitte, sest osa laenuvõtja tulevases sissetulekust võtab endale intresside ja lepingutasude näol laenuandja (pank, liisingufirma, kiiralaenukontor). Laen ei ole sissetulek, laen on kohustus laenuks võetud rahasumma tulevikus koos intressidega tagasi maksta (Zirnask, 2011: 154).

Indiviidid kalduvad ülehindama kohest kasu ja alahindama tulevasi kulusid, seega eelistavad osta kohe ja maksta hiljem, et maksimeerida tarbimist ja rahulolu. Liigne enesekindlus

suurendab kalduvust alahinnata negatiivsete sündmuste toimumise tõenäosust ja ülemäärase laenamise riski (Kilborn 2005 viidatud Sevim et al., 2012).

Valed laenuvõtmise otsused võivad põhjustada ülemäärast võlgnevust ja rikkuda tarbija usaldusväarsust, millel omakorda võivad olla kahjulikud mõjud tarbija pikaajalisele rahalisele heaolule ja elatustasemele (Gianni et al., 2007 viidatud Sevim et al., 2012).

Ülemäärase võlgnevusega tarbijatel on suurem tõenäosus kogeda füüsilise ja vaimse tervise probleeme, depressiooniga seotud haigussümptomeid, enesetapumõtteid ja abitusetunnet. Kaasneda võib elatustaseme langus ning kui perekonnas jäävad põhivajadused rahuldamata, kannatab seeläbi ka laste heaolu (Persson, 2007 viidatud Sevim et al., 2012).

Rahaasjade juhtimise seisukohast võib laenu jagada kaheks: mõistlikud ja kahjulikud.

Mõistlikud laenud on need, mis lähevad eluaseme ostuks, hariduse omandamiseks, äri edendamiseks ja muude väärtust säilitavate või kasvava väärtusega asjade soetamiseks. *Kahjulike laenudega* ostetu-tarbekaubad, auto, puhkus jms - kaotab ajas väärtust (Zirnask, 2011: 156).

1.4. Finantskäitumist mõjutavatest teguritest

1.4.1 Finantsalaste teadmiste-oskuste mõjust finantskäitumisele

Kirjandusest võib leida vastakaid seisukohti finantskirjaoskuse ja optimaalse finantskäitumise vahelise seose suhtes. Osa uurijaid leiab, et kuigi finantskäitumist mõjutavad nii psühholoogia, elukogemused kui ka majanduslik kitsikus, on kõige otsustavamaks teguriks teadmised. Teadmised on aluseks tarbija käitumisele, samas kui muud tegurid mõjutavad nende teadmiste rakendamist. Finantskirjaoskus on seega oluline, kuna loob aluse optimaalseks finantskäitumiseks (Capuano & Ramsay, 2011).

Ka on leitud, et kõrgema finantskirjaoskusega inimesed oskavad paremini eelarvet pidada, investeerida ja hoida oma laenude taset jätkusuutlikuna. Mandell & Klein (2009) uurisid 79 keskkooli õpilast, kes olid läbinud finantsjuhtimise kursuse 1-4 aastat tagasi. Leiti, et kursuse läbiteinute finantskirjaoskus polnud parem võrreldes kursust mitteläbinutega. Samas Bernheim et al., (2001, viidatud Mandell & Klein 2009) leidsid oma finantshariduse mõju uuringus, et keskealised indiviidid, kes olid keskkoolis läbinud finantsjuhtimise kursuse, kaldusid säästma oma sissetulekust suuremat osa kui kursust mittevõtnud. Danes et al., (1999 viidatud Mandell & Klein 2010) uuringus paranes finantsprogrammi läbinud õpilaste hinnangul nende finantskäitumine koheselt peale programmi läbimist. 3 kuud hiljem läbiviidud kordusuuringus väitis üle poole vastajatest, et oli teinud muudatusi oma kulu-ja

säästmisharjumustes. Rohkem oldi altimad poode võrdlema, tulevikuks raha säästma ja võlgu õigeaegselt tasuma. Usuti ka, et rahaasjade korraldamise viis mõjutab nende tulevikku.

Sevim et al., (2012), uurides finantskirjaoskuse mõju laenukäitumisele, leidsid erinevusi tarbijate laenukäitumises sõltuvalt nende finantskirjaoskuse tasemest. Finantskirjaoskus on seotud finantskäitumisega ning sellest tulenevalt ka indiviidide laenuvõtmise otsustega. On leitud, et madala finantskirjaoskuse tasemega inimestel on suurema tõenäosusega võlaprobleemid (Lusardi et al., 2010).

Norvilitis et al., (2006, viidatud Wang, 2011) leidsid, et finantsteadmiste puudumine on otseselt seotud võlgadega. Lyons et al., (2006 viidatud Wang 2011) töid välja, et finantskogemustel võib olla positiivne mõju finantskäitumisele ja Chen & Volpe (1998 viidatud Wang 2011) leidsid, et finantskogemus mõjutab oluliselt finantskäitumise viisi.

Huston (2010) väidab, et lisaks haridusele ja finantskirjaoskusele võivad finantskäitumist ja majanduslikku heaolu mõjutada muud tegurid nagu: majanduslikud, ühis-ja kogukondlikud, käitumuslik/kognitiivne nihe (*bias*), enesekontrolli probleemid, perekond, eakaaslased. Ka indiviidi kontrollile allumatud välised tegurid nagu haigus, töökaotus või muu ootamatu rahaline väljaminek mõjutavad finantskäitumist. Finantskirjaoskaja inimene (*omab teadmisi ja oskust neid rakendada*) ei pruugi nende teiste tegurite mõjul käituda ootuspäraselt ja kasvatada oma majanduslikku heaolu. Seega ei saa eeldada, et kehvemas rahalises olukorras inimesed on tingimata finantskirjaoskamatud.

1.4.2 Isikuga seotud tegurid

Isiksus on indiviidi vaimsete, füüsiliste, emotsionaalsete ja sotsiaalsete omaduste kogum. Isiksuse seadumus on inimese suhteliselt püsiv kalduvus sarnastes olukordades kindlal viisil mõelda, tunda ja käituda (Realo, 2008).

Isiksuse ja hoiakute ning käitumise vahelisi seoseid on palju vaadeldud üldises plaanis, konkreetselt finantsvaldkonnale on neist keskendunud vaid vähesed uurimused. On leitud meelekindluse ja ekstravertsuse mõju inimeste laenukäitumisele, kuid vähe tähelepanu on pööratud teemale, kuidas isiksus mõjutab finantskäitumist laiemas plaanis.

Harrison et al., (2011) uurisid isiksuse mõju laenukäitumisele. Uuring hõlmas 604 üliõpilast ja tulemuste põhjal leiti oluline positiivne seos ekstravertsuse ja arvelduskrediidi limiidi ületamise ning pereliikmetelt laenamise vahel. Samas neurootilisus otseselt laenukäitumist ei mõjutanud, küll aga oli oluline laenukäitumisega kaasneva ärevuse ennustaja.

Varahaldurite praktiline töökogemus rõhutab kliendi käitumise ja isiksuse psühholoogiliste omaduste väga olulist rolli eduka koostöösuhte loomisel. Veerma (2008) väitel on investori

demograafiline profiil ja isiksus need kaks determinanti, mis aitavad teha eeldusi investeerija isiksuse kohta. Kliendi parem mõistmine aitab neid efektiivsemalt rahaasjades nõustada.

Finantskäitumist võib mõjutada ka inimese sõltuvus. Uuringud on tuvastanud, et probleemsetel mängusõltlastel on tõenäolisemalt mitu krediitkaarti, rohkem krediidi saamise allikaid ja nad laenavad raha suurema tõenäosusega kui mittesõltlased (Chen, et al., 2012).

Uurijad kasutavad finantsriske võtva käitumise (*financial risk taking behaviour*) seletamisel sageli selliseid vaadeldavaid (*observed*) muutujaid nagu sissetulek, vanus, sugu ja perekonnaseis. Vähesed uuringud on vaadelnud riski võtmise ja psühhosotsiaalsete muutujate vahelist seost, kasutades vaatlemata (*unobserved*) muutujaid (näit enesehinnang). Tulemused näitavad, et psühhosotsiaalsed mõjurid (näit enesehinnang) võivad mängida olulist rolli inimese otsusel riske võtvalt käituda (Grable et al., 2008).

Väga vähe on teada, kuidas inimese üldistatud profiil, mis koosneb mitmest omavahel seotud keskkonna- ja biopsühhosotsiaalsetest teguritest (sugu, enesehinnang, vanus), on seotud riskide võtmisega. Selle asemel piirduvad uurijate teadmised sageli suhteliselt lihtsate seostega – näit vallalised mehed on tõenäolisemalt riskialtimad. Ehkki seda tüüpi seostest arusaamine on kasulik, on vaja põhjalikumat vaatenurka saamaks laiemat arusaama riskikäitumiseni viivatest teguritest (Grable et al 2008).

Loewenstein & Cohen (2004 viidatud Praxis, 2013) on leidnud, et kohese tulu ning viitega tulu saamisega on seotud erinevad ajupiirkonnad. Rahvakeeli suudab inimene säilitada kaine mõistuse ja planeerimise, kui ta peab mõtisklema tuleviku mõnu üle, kuid kui teemaks tuleb mõnu, mida on oodata mõne hetke pärast, teeb ta otsuseid emotsioonide ajel.

Sageli jäetakse valik või otsus hoopis tegemata, kuna see tundub käsitlemiseks liiga keeruline. Palju lihtsam on vooluga kaasa minna-elada ja palgapäevast palgapäevani midagi säästmata või investeerimata ja muretsemata pensionipõlve pärast (Riitsalu, 2013).

Ariely (2011) väitel on inimeste ratsionaalsust mitte eeldavas käitumisökonoomikas idee, et me ei säästa piisavalt, täiesti vastuvõetav. Inimesed prokrastineerivad. ² Inimestel on raske mõista säästmatajätmise reaalkulu ning säästmisest saadavat tulu. Kaugeks tulevikuks säästmise nimel on raske ohverdada tänast tarbimist.

Nagu uuringud näitavad, võib säästmine ebaõnnestuda vähese usu või kujutlusvõime puudumise tõttu identifitseerida ennast tuleviku minaga. Inimesed mõtlevad iseenda tuleviku minast kui võõrast inimesest (Hershfield, et al. 2011).

² *edasilükkamine e prokrastinatsioon, ladinakeelsest pro cras, „homseni“*

Tarbijakäitumise ja neuroturunduse eksperdi Heidi Reinsoni (2013) arvates võib see aidata seletada ka, miks inimesed nii palju krediitkaarte kasutavad ja ostavad järelmaksuga asju. Tundub justkui, et inimene, kes selle võla kunagi tagasi maksab, on keegi teine, mitte sina ise. Meeldiva osaga ehk kauba kättesaamisega tegeled sina ise, aga selle halva osaga (maksmisega tulevikus) tegeleb tuleviku mina, kes ei olegi mina.

Finantsküsimumustes on otsuste tegemine olulise tähtsusega. Tarbija otsuste tegemisel on oluliseks mõjuteguriks tarbija enesekontroll kulutuste üle (*consumer's spending self-control*). Artikli autorid teevad vahet *üldisel enesekontrollil ja tarbimiskulutuste kontrollil*.

Üldist enesekontrolli defineeritakse kui võimet jälgida oma käitumist, selgete standardite olemasolu ja kohanemisvõimet (Baumeister 2002; Carver and Scheier 1998; Vohs and Faber 2007). Tarbijate enesekontrolli kulutuste üle (*CSSC- consumers' spending self control*) määratleti kui võitlust tahtejõu ja soovi vahel. See on võime jälgida ja reguleerida (korrastada) oma kulutustega kaasnevaid mõtteid ja otsuseid vastavalt enda kehtestatud standarditele. Oma kulutuste üle ebapiisava või vähese kontrolli omamisega võivad kaasneda tõsised rahalised (pankrott, halvad laenud), psühholoogilised (stress, süütunne, ärevus) ja sotsiaalsed (pingelised suhted, lahusus jne) tagajärjed (Haws et al, 2012).

1.4.3 Rahahoiakute ja –uskumuste mõju finantskäitumisele

Hoiakud on õpitud eelsoodumused, reageerimaks püsivalt soodsal või ebasoodsal viisil antud objekti, isiku või sündmuse suhtes (Fishbein & Aizen 1975 viidatud Hayes 2002: 91).

Hoiakud on hinnanguline kalduvus reageerida teatud inimese või objekti või nähtuse suhtes positiivsel või negatiivsel viisil. Hoiak on kombinatsioon veendumustest, tunnetest ja kalduvusest käituda nendega kooskõllaliselt (Eagly & Chaiken, 1993 viidatud Must, 2012).

Rahahoiakuid võib määratleda kui hinnangut, arvamust, mõtteviisi või tunnet raha, tema tähenduse, kasutuse ja mõjuvõimu (*preeminence*) suhtes (Rutherford et al., 2009 viidatud Beutler et al., 2012).

Inimeste hoiakud võivad mõjutada nende igapäevast rahalist käitumist. Hoiakud võivad nõ “kuhjud” - moodustada terve veendumuste või uskumuste süsteemi, mida Lewis (2008 viidatud Viirpalu 2011) jagab negatiivseteks (“raha kui probleem”) ja positiivseteks (“raha kui võimalus”). Rahaga seonduvad uskumused ning väärtushinnangud kontrollivad karjääri- ning erialavalikuid (Honeck 2010 viidatud Viirpalu 2011).

Finantsmaailma olulisuse pidev kasv noorte elus nende üleminekul täiskasvanuikka on näidanud nende rahahoiakute tähtsust, mis viivad positiivse (finants)käitumiseni:

omavahenditest elamine (*living within one's means*), arvete õigeaegne maksmine, ülemäärase võla vältimine jne (Beutler et al, 2012).

Livingstone ja Lunt (1992 viidatud McCarthy 2011), uurides võlgadega (*debt*) seotud sotsiaalseid, majanduslikke ja psühholoogilisi faktoreid, leidsid, et sotsiaal-demograafilised tegurid mängivad väikest rolli üksikisiku võlgade ja nende tagasimaksmise suhtes, samas kui hoiakulised tegurid (nt kas indiviid on krediidi pooldaja või vastane; kas ta peab krediiti kasulikuks, kuid problemaatiliseks või mitte) on tähtsad ja olulised ennustajad. Samas ei olnud valim väga esinduslik (279 inimest) ja uuringu läbiviimine langes majandusbuumi ja laenukohustuste kiire kasvu eelsesesse perioodi.

Hoiakud ja eelistused on finantskirjaoskuse oluline komponent. Kui inimestel on pigem negatiivne hoiak säästmisesse, siis on vähem tõenäoline, et nad sellist käitumist rakendama hakkavad. Kui nad peavad lühiajalisi soove tähtsamaks pikemaajalisest turvalisusest, siis on vähem tõenäoline, et nad säästavad „mustadeks päevadeks“ või teevad pikemaajalisi finantsplaane (Beutler jt, 2012).

Rahahoiakud on seotud ka sellega, milliste eesmärkide poole inimesed püüdleavad. Sisemisi eesmärke enam väärtustavad inimesed ei hinda raha nii kõrgelt ega pea seda edu märgiks. Enam väliseid eesmärke väärtustavad inimesed seevastu peavad raha oluliseks ja näevad tema peamiste funktsioonidena naudingute ja turvalisuse võimaldamist (Wernimont & Fitzpatrick 1972).

1.4.4 Sotsiaal-demograafiliste tegurite mõju finantskäitumisele

Soo mõjust finantskäitumisele

Soo mõju kohta finantskäitumisele on teadusuuringutes leitud vastakaid seisukohti.

Märkimisväärset soolist erinevust riskieelistustes on esile toodud paljudes kirjandusallikates. Mehed on suurema riskikäitumisega kui naised. Brinig (1995 viidatud Fisher 2010) leidis oma uuringus, et sooline erinevus riskikäitumises saavutab oma kõrgpunkti 30ndaks eluaastaks. Uurijad ja finantspraktikud väidavad, et naised on oma rahaliste vahendite investeerimisel meestest konservatiivsemad, tehes madala riskiga investeeringuid, mis pakuvad minimaalset tulu (Bajtelsmit & Bernasek, 1996; Fisher, 2010; Glass & Kilpatrick, 1998; Joo & Pauwels, 2002 viidatud Rowley et al. 2012).

On leitud, et naisüliõpilased planeerivad tõenäolisemalt oma kulutusi ja säästavad regulaarselt, samas on leitud vastupidiseid tõendeid, et naisüliõpilased kasutavad krediitkaarti meestudengitest riskantsemalt (Wang, 2011).

Naised teevad vähem säästmisplaane pensionieaks ja on tõenäolisem, et nad elavad pensionil olles suuremas kitsikuses (Pearce 1989 viidatud Fisher 2010), kuna eeldatava eluea pikkuse tõttu on nende pensioniiga ligi 5 aastat meestest pikem (Gottschalck 2008 viidatud Fisher 2010).

Erinevus finantskäitumises võib-olla tingitud naiste eneseusalduse puudumisest finantsteemadel, eriti pensioniks säästmise osas (Joo & Pauwels, 2002 viidatud Rowley 2012), aga ka meeste-naiste erinevast informatsiooni töötlemise viisist (Graham et al 2002 viidatud Fisher 2010).

On leitud ka, et nii noorema kui vanema põlvkonna mehed kalduvad naistega võrreldes olema enesekindlamad oma varahaldamise tehnilistes oskustes (Wang, 2011).

Samas on mõned uurijad leidnud, et investeerimiskäitumises soolist erinevust pole. Danes et al (2007) uurisid soolisi erinevusi 5329 keskkooli õpilase finantsteadmistes, enesetõhususes ja käitumises peale finantsplaneerimise kursuse läbimist. Tüdrukud omandasid rohkem teadmisi laenudest, autokindlustusest ja investeerimisest ehkki poistel oli kursusele tulles teadmisi rohkem. Tüdrukud uskusid, et rahaasjade korraldamine mõjutab nende tulevikku rohkem kui poistel, kuid poisid tundsid rohkem kindlust rahasse puutuvate otsuste tegemisel (*making money decisions*). Pärast õppekava läbimist oli finantseesmärkide saavutamine kõrgem poiste hulgas, samas kui tüdrukud kasutasid eelarvet, võrdlesid hindu ja arutasid perekonnaga rahateemasid poistest enam. Kokkuvõtteks saab öelda, et poisid kinnistasid olemasolevaid teadmisi, samas kui tüdrukud õppisid oluliselt rohkem neist rahanduse valdkondadest, mis neile enne kursuse läbimist olid tundmatud.

Perekonna mõjust finantskäitumisele

Teadlased on üha rohkem hakanud tähtsustama perekondlikke mõjutegureid noorukite rahahoiakutele. Vanemaid peetakse laste majandusliku sotsialiseerumise primaarseteks agentideks (Beutler & Dickson, 2008; Danes 1994 viidatud Beutler et al., 2012).

Perekond on esmane sotsialiseerumise üksus, kus lapsed omandavad teadmisi rahast (kuidas peaks või ei peaks oma rahaga ümber käima) ja mis töötab välismaailmast saadava info filtreerimispunktina (Danes et al., 2007).

Aastate jooksul on tõestust leidnud faktid, et inimesed, kes on lapsena pidanud ise oma taskuraha teenima, oskavad selle väärtust reaalsemalt hinnata. Sellistel inimestel on tulevikus tõenäolisemalt väiksem risk või võimalus laenudega hätta sattuda (Inimeste finantskäitumise..., 2014).

Perekond on sotsiaalne struktuur, mis kujundab soo tähendust ja kogemust ning seda, kuidas soo kategooria seondub rahaga. Clarke et al., (2005 viidatud Danes 2007) kohaselt olid isad majandusülesannete puhul suuremateks eeskujudeks kui emad; samas kui majandusülesandeid täideti emade eeskujul, siis nende täitmine oli sagedasem ning noored tundsid end majanduslikult kindlamalt. Majandusalased soorolli mudelid, millega pikemat aega kokku puututakse, võetakse endale normideks (internaliseeritakse) ja need normid mõjutavad laste tulevase ootusi ja käitumist. Soorollide mudelite omistamisel toimitakse tihti uskumuste, hoiakute ja ootuste järgi, mis on nende soorollide aluseks, ilma neid endale teadvustamata (Danes et al., 2007).

Swedbanki eraisikute rahaasjade teabekeskuse ja Eesti konjunktuuriinstituudi uuringust “Eesti perede ja noorte finantskäitumine ning hoiakud 21. sajandi algul” selgub, et 97% vastanutest vanuses 16-29 a. saavad esmast infot raha kohta kodunt (Villmann, 2010).

Et emal, isal ja teistel lähedastel on oluline roll laste hoiakute kujundamisel rahaga ümber käimisel, viitab ka Cambridge ülikoolis hiljuti (2013) valminud uuring. Lapsed omandavad umbes seitsmendaks eluaastaks vanemate igapäevast rahaga majandamist jälgides üldise arusaama rahast. Vanemate hoiakud ja käitumismustrid – nii positiivsed kui negatiivsed – võtavad lapsed oma täiskasvanuella kaasa. Selleks, et laps tulevikus oskaks rahaga vastutustundlikult ümber käia, on vaja nii vanemate head eeskuju kui ka koolist ja kodust saadavat praktilist infot igapäevaste rahaasjade korraldamiseks (tarbijaveeb.minuraha.ee).

Soomes tehtud noorte finantskäitumise uuringutest on selgunud, et 21. sajandi noored laveerivad kolme maailma vahel, mis puudutavad raha ja sellega ümberkäimist. Esimene maailm luuakse koolis, kus püütakse lastele rääkida headest tarbimisharjumustest ja säästmisest. Teine maailm luuakse kodus, kus kujunevad koduste väärtushinnangute ja hoiakute põhjal arusaamad rahaga ümberkäimisest. Kodu ja kooli visioon rahakasutamise suhtes ei kattu sageli, mis võib noored omakorda segadusse ajada. Kolmas maailm: noored, kelle arusaamad rahast ei pruugi kodu ega kooli omadega ühtida (Villmann, 2010).

1.4.5 Muude tegurite mõju finantskäitumisele

Uuringute põhjal on välja toodud vastakaid seisukohti rahvuse mõjust finantskäitumisele.

OECD finantskirjaoskuse uuringust selgus, et pere-eelarvet kasutavad märksa enam eestlased (47%) ja ka pikaajalisi rahalisi eesmärke taotleavad mitte-eestlased keskmisest enam. Samas hoiakute tasandil kalduvad mitte-eestlased eestlastega võrreldes eelistama säästmisele kulutamist ja nn tänases päevas elamist (Finantslane kirjaoskus... 2010).

Atkinson et al., (2006) ei leidnud Suurbritannias rahvusest tulenevaid erinevusi finantsplaneerimise ega igapäevaste rahaasjade korraldamise puhul.

Samas on erinevad uurijad välja toonud, et rahvusvähemuste puhul avaldavad nende sotsiaalne staatus ja –olukord mõju nende rahaasjadega seotud käitumisele. Rahvusvähemuse esindajatel on sageli halvem riigikeele oskus, madalamad finantsalased teadmised ja –oskused (Merilain, 2012).

Lusardi & Mitchell (2007 viidatud Sevim et al., 2012) järgi on finantskirjaoskamatus USAs laialt levinud noorte ja vanemate inimeste seas. Sarnaselt leiti, et madal võlanduslane kirjaoskamatus (*low debt illiteracy*) on enam levinud naiste, eakate ning madala sissetuleku ja heaolutasemega inimeste seas.

Vanuse mõju kohta finantskäitumisele on teaduskirjanduses toodud vastakaid seisukohti. Norvilitis et al., (2006 viidatud Wang 2011) leidsid, et vanus on positiivselt seotud võlgadega, kuid see võib-olla seletatav sellega, et vanematel respondentidel on olnud rohkem aega võlgade kogumiseks kui noorematel. Henry et al., (2001 viidatud Wang 2011) leidsid, et nooremate vastajatega võrreldes peavad 36-40 aastased tõenäolisemalt oma eelarvest kinni.

OECD uuringu põhjal kaaluvad keskmisest tunduvalt enam oste 55-74 aastased, keskmisest vähem aga noored 18-34 aastased (Finantslane kirjaoskus... 2010).

On leitud ka, et finantskäitumine sõltub tarbija sotsiaalsest klassist, sotsiaalmajanduslikust staatusastast ja demograafilistest näitajatest. Aruandes, mis kajastab Põhja-Iirimaa lähiviidud indiviidide laenukasutamise ja laenuhoiaku uuringu tulemusi, toodi välja, et nende seast, kelle sissetulekust kulub 50% võla teenindamiseks (võla intresside tasumiseks), olid 11% ülevõlastunud. Nende hulgas oli naisi 60%, isikuid vanuses 25-49 eluaastat 61%, abielus oli 68%, ülalpeetavaid oli 65%-l, 64% olid majanduslikult aktiivsed ja 35% madalama sissetulekuga (Woods 2006 viidatud Sevim et al., 2012).

Mitte- või väheoptimaalne finantsplaneerimine on seotud pigem leibkonna madala sissetulekuga (leibkonnaliikme kohta) kui inimese väheste finantsalaste teadmiste-oskustega (Merilain, 2012).

Madalama leibkonna sissetulekuga inimesed kalduvad tegema pigem lühi- kui pikaajalisi finantsplaane ja seadma lühiajalisi finantseesmärke (Finantslane kirjaoskus... 2010), väga madala sissetulekuga ja töötud teevad vähem rahaasjadega seonduvaid plaane (Atkinson et al 2006).

Sissetuleku vähesus võib soodustada finantsalast kõrvalejätust (ei võimalda teatud finantstooteid ja –teenuseid kasutada) ja/või piirata teenuste valikut. Kõrgema sissetulekuga inimestel jääb sundkulutustest üle enam vaba raha (ANZ 2004, viidatud Merilain, 2012).

Capuano & Ramsay (2011) toovad välja, et madalam sissetulek võib soodustada võlgade teket ja finantskohustuste tasumisega hilinemist.

1.4.6 Varasemad finantskäitumise alased uuringud Eestis

Eestis on finantskäitumisega seonduvat uurinud mitmed pangad, kuid paraku pole põhjalikumad tulemused alati avalikult kättesaadavad. Kitsama fookusega uuringud on näiteks Faktum & Ariko finantsteenuste tarbimise ja teenusealase teadlikkuse uuringud 2006 ja 2009 ning Balti säästu-uuring 2011, kus võrreldi Eesti, Läti ja Leedu elanike säästukäitumist. Lisaks on läbi viidud kaks põhjalikumad finantsalase kirjaoskuse ja käitumise alast uuringut. 2010.a OECD vastava rahvusvahelise pilootuuringu kohalik versioon, mis viidi läbi Faktum & Ariko poolt Rahandusministeeriumi tellimusel ja 2012.a. Riigikantselei tellimusel ja Saar Poll poolt läbi viidud finantskirjaoskuse uuring. Konkreetselt tarbija laenukäitumist on uurinud Psience, keskendudes eelkõige laenukäitumise sotsiaalsetele ja psühholoogilistele teguritele.

Ülevaate viimastel aastatel teostatud uuringutest annab tabel 1.

Tabel 1. Eestis läbi viidud finantskirjaoskuse alaseid uuringuid

Aasta	Uuringu teostaja	Uuringu pealkiri	Uuringu eesmärk	Valim
2006	Faktum & Ariko Uuringu tellija Finantsinspeksioon	Finantsteenuse eratarbija uuring	Uuringu eesmärgiks oli saada informatsiooni selle kohta, millised on eraklientidest finantsteenuste tarbijate harjumused, eelistused ja teadmised finants-toodetest.	600 inimest 19-65 a.
2009	Faktum & Ariko Uuringu tellija Finantsinspeksioon	Finantsteenuste tarbijate teenusealase teadlikkuse uuring	Uuringu ülesandeks oli selgitada finantsteenuseid tarbiva elanikkonna teadlikkust nende teenuste iseloomust, tingimustest, oma õigustest ja kohustustest ning vastava järelevalve teostamisest. Samuti võrreldi toimunud muutusi 2006.a. uuringuga.	700 inimest 19-65 a.
2009	Psience	Kiiralaenuvõtja - kes ta on?	Mõista paremini laenukäitumise sotsiaalseid ja psühholoogilisi tegureid. Uuringu põhiküsimus: Kas ja mille poolest erinevad kiiralaene võtnud inimesed nendest, kes kiiralaene võtnud pole?	268 inimest 18-76 a.
2010	Faktum & Ariko Uuringu tellija Rahandusministeerium	Finantsalane kirjaoskus eesti elanike seas	Selgitada eesti elanikkonna finantsalase kirjaoskuse ja finantsalase käitumise põhijooned. Uuring oli osa OECD poolt läbiviidavast rahvusvahelisest võrdlusuuringust.	1000 inimest 18-74 a.
2010	YouGov Zapera Uuringu tellija Sampo Pank	Finantsteadlikkus ja rahaline kirjaoskus 5-7 ja 8-9 aastaste eesti laste seas	Uuritavad teemad. 5-7 ja 8-9 a. laste finantsteadlikkus ja vastutus; lapsed ja taskuraha; lapsed ja tarbimine; lapsed ja meedia	300 last 5-7 a. 300 last 8-9 a.
2011	Swedbanki tellimusel	Balti säästu-uuring (võrdlevalt eesti, läti ja leedu elanike seas)		
2012	Saar Poll Uuringu tellija Riigikantselei	Finantskirjaoskuse ja finantsalaste teenuste alase teadlikkuse uuring	Mõõta finantskirjaoskuse taset kitsamates elanik-konna segmentides	1513 inimest 18-80 a.

Finantskäitumise erinevaid aspekte on vaadeldud ka mitmetes bakalaureuse-ja magistritöödes. On uuritud rahaasjade korraldamiskäitumist mõjutavaid tegureid, üliõpilaste rahakasutust ja rahaga seotud hoiakuid, ekspertide hinnangut finantskirjaoskuse edendamisele Eestis, tarbija käitumist rahaasjades, teadlikkust krediidi kulukuse määrast jms.

Lähtuvalt eelpool kirjeldatud uuringute temaatikast püüab töö autor edaspidises vaadelda seni vähem käsitlemist leidnud tarbimis- ja kiirlaenudega seonduvat ja tuua välja need tegurid, mis võiksid mõjutada selliste finantsteenuste tarbimist.

Analüüsi osas on eelkõige tuginetud 2006., 2009., 2012. a. finantskirjaoskuse uuringute andmetele, mille interpreteerimisel on kasutatud ka võlanõustajatega tehtud ekspertintervjuusid.

Järgnevalt leiabki käsitlemist tarbimis- ja kiirlaenudega seonduv.

1.4.7. Tarbimislaenud

Tarbimislaenud on näiteks väikelaen, järelmaks, arvelduskrediit jt (nimetatakse ka tarbijakrediidiks), neid võetakse erinevatel tarbimiseesmärkidel enamasti regulaarse sissetuleku, käenduse ja mõnikord ka kinnisvara tagatisel.

Väikelaenu saab kasutada erineval otstarbel (ettevõtlusega alustamiseks, kodutehnika soetamiseks, kodu remondiks jmt). Laenusumma suurus ja intressimäär sõltub pangast (võib jääda vahemikku 13-27%).

Arvelduskrediit on kontoga seotud krediidilimiit, mille ulatuses võib kontol oleva rahaga minna miinusesse. Arvelduskrediidi limiidi suurus sõltub sissetulekust ja olemasolevatest kohustustest. Arvelduskrediiti saab kasutada nagu tavalist arvelduskontol olevat raha (Tarbijaveeb minuraha.ee).

Järelmaks annab võimaluse soetatud kauba eest maksta osadena.

Tarbimislaenude klassi võib paigutada ka kiirlaenud, kuid pangast võetud laenust või jaekaupmehelt saadud järelmaksust eristavad neid kordades kõrgemad intressid ja muud tasud (Zirnask, 2011:156-157).

Kiirlaenud - tegemist on laenutootega, mida iseloomustab tagatise nõude puudumine, väike laenusumma ning lühike tagasimaksetähtaeg. Asjaolu, et laenuaotluse esitamise ja laenu saamise vahele jääv aeg on väga lühike, on põhjuseks, miks sellist laenu mitmetes riikides just kiirlaenuks nimetatakse. Riigikogu kantselei õigus- ja analüüsiosakond on välja toonud, et tavakeeles kasutatav mõiste „kiirlaen“ ei ole legaaltermin (Värv, 2013).

See on laenutoode, mis näib pakkuvat kiiret lahendust inimese rahamuredele, kuid tegelikult võib see lükata veelgi suurematesse probleemidesse. Selle õnge lähevad tavaliselt

emotsioonipõhised kulutajad ja äärmises rahahädas isikud. Kiiralaenude ohtlikkus tuleneb sellest, et nende intress on väga kõrge – küünib sadadesse protsentidesse. Kuna laenupakkumine ja tagasimaksegraafik esitatakse absoluutsummates, ei torka kõrge intress silma ja kehva finantskirjaoskusega inimestele ei pruugi intressimäär nagunii palju öelda³ (Zirnask, 2011).

USA-s, Kanadas, Ühendkuningriikides, Kanadas ja Iirimaal tuntakse kiiralaene ka *payday loan* nimetuse all. Nimetus tuleneb sellest, et lühikest laenuperioodi iseloomustatakse kohustusega maksta laen tagasi järgmisel palgapäeval.

1.4.8 Lühivõla Eesti kiiralaenuturu hetkeolukorrast

Kiiralaenudest on mitmetes riikides (nii ka Eestis) saamas sotsiaalne probleem, järjest rohkem on inimesi, kelle makseraskused süvenevad seetõttu, et algselt väike laenusumma on tagasimakse hilinemise korral kasvanud kiiresti mitmekordseks. Kui palju on Eestis kiiralaenukliente, ei ole täpselt teada. Erinevad hinnangud laenuvõtjate arvule küünivad üle 100 000 isiku ning seda hinnangut (vähemalt 100 000) kinnitab ka turumahu ja keskmise laenusumma põhjal tehtud arvutus (Värv, 2013).

Seisuga 30.01.2014 on Krediidinfo maksehäirete registris registreeritud **34 706 isikut**, kellel on kiiralaenu või tarbimiskrediidiga seotud maksehäire. Sealhulgas 19 671 inimesel (57%) on üks kehtiv maksehäire ning 15 035 inimesel (33% isikutest) on kaks ja rohkem kehtivat maksehäiret (Kiiralaenuturg-analüüs ja ettepanekud, 2014).

2014. aasta veebruaris Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi poolt koostöös Rahandusministeeriumi, Justiitsministeeriumi, Sotsiaalministeeriumi, Finantsministeeriumi ja Tarbijakaitseametiga avaldatud aruande „Kiiralaenuturg- analüüs ja ettepanekud“ põhjal saab välja tuua, et:

1. Kiiralaenuturul tegutseb üle 100 ettevõtte, kuid 90% turumahust annavad 30 ettevõtet ja 50% mahust üksnes 6 ettevõtet.
2. Kiiralaenuturu laenujääk 2012. a lõpu seisuga oli hinnanguliselt 118 MEUR, mis moodustab 16% tarbimislaenude kogujäägist.
3. Reguleerimata laenuturu maht on viimasel kolmel aastal kasvanud keskmiselt 30% aastas.

³ Intress on laenu hind, mida tuleb pangale laenu kasutamise eest maksta ning selle suurust ehk *intressimäära* väljendatakse protsentides. www.minuraha.ee

⁴ Tarbijakrediidi kulukuse määr on informatiivne näitaja, mida arvutatakse aastase protsendina ning mis näitab laenu kasutamisest tulenevat kogukulu tarbija jaoks (intress, laenulepingu sõlmimise tasu, muud võimalikud tasud). www.minuraha.ee

4. Intressid ja krediidikulukus on reguleerimata laenuturul kommertsbankade tarbimislaenudega võrreldes oluliselt kõrgemad, Swedbank on hinnanud kiir-laenu- ja muud tüüpi tarbijakrediidi-ettevõtete intressitaseme vahemikuks 10-730 %.
5. Erinevate hinnangute kohaselt ca 1/3 reguleerimata turul antud laenudest ei laeku tähtaegselt tagasi ja inkassofirmade kaudu sissenõudmisel oli 01.12.2013 seisuga vähemalt 42 069 kiir-laenenõuet summas 23,9 MEUR, ligikaudu 38 000 isiku vastu.
6. Kohtumenetluses oli 2013. a detsembri lõpu seisuga 23 275 kiir-laenukontorite poolt otse (ilma inkassoteenuseid kasutamata) sisse antud nõuet.
7. Kokku ulatub maksehäires olevate kiir-laenu-nõuete üldarv rohkem kui 65 344 nõudeni
8. Pikaajalises maksehäires (rohkem kui 1 aasta) olevate kiir-laenu-nõuete puhul on tavaline, et kõrvalnõuded (viivised, lepingutasud, kahjuhüvitis jne) moodustavad rohkem kui 50% sissenõutavast summast (Kiir-laenu-turg- analüüs ja ettepanekud, 2014).

2. Uuringu probleemipüstitus, kasutatavad andmed ja metoodika

Käesoleva töö eesmärgiks on selgitada, millised tegurid mõjutavad Eesti elanike tarbimis- ja kiirlaenude võtmist ja kaardistada nende teenuste tarbimise alast olukorda Eestis viimasel kümnendil. Nagu eelnevalt esitatust ilmneb, võib finantsteenuste (eelkõige kiirlaenude) tarbimine põhjustada erinevaid probleeme nii indiviidi tasemel kui ka ühiskonnas laiemalt. Kõrgema riskiga finantsteenuste tarbimist on Eestis toimunud uuringud küll kajastanud, kuid paraku on senised analüüsid jäänud eelkõige fakte fikseerivaiks.

Käesolev töö püüab läheneda valdkonnale sügavamalt, jõudmaks välja riskantse finantskäitumise konkreetsemate põhjusteni eri inimgruppide tasandil. Sellest lähtuvalt on võimalik pakkuda välja ka ideid tekkivate probleemide lahendamiseks, aidates nii loodetavasti kaasa ka finantskirjaoskuse üldise taseme tõusule.

Nagu eelnevalt välja toodud, on riskantsete finantsteenuste tarbijate (eriti kiirlaen) ja selle tõttu rahalistesse raskustesse sattunud inimeste arv Eestis viimastel aastatel kasvanud. Samal ajal täpset ülevaadet kiirlaenuturul toimuvast pole ja hinnangud laenuvõtjate arvule on kõikuvad (Danilov, 2014).

Võlanõustamispraktika näitab, et erinevatel põhjustel hakkavad võlgnikud lahendusi otsima alles siis, kui probleemid ja võlakoo on kasvanud suureks.

Mitmed uuringud on näidanud, et kuigi finantskirjaoskus loob aluse optimaalseks finantskäitumiseks, ei pruugi see muude tegurite (kognitiivsed, sotsiaalsed ja psühholoogilised) mõjul rakenduda (Huston, 2011).

Eelnevast tulenevalt kajastatakse töös järgnevaid uurimisküsimusi:

1. Millised sotsiaal-demograafilised ja hoiakulised tegurid mõjutavad tarbimis- ja kiirlaenude võtmist Eesti elanike poolt?
2. Kas tarbimislaenude kasutamise alased trendid on Eestis viimasel kümnendil muutunud?

Uuringu kvantitatiivne pool põhineb eri aastate (2006, 2009, 2012) finantskirjaoskuse alaste uuringute andmete baasil teostatud binaarse logistilise regressiooni mudelitel, mis võimaldavad erinevate objektiivsete ja subjektiivsete tegurite alusel prognoosida riskantsete finantsteenuste tarbimist.

Lisaks on töö autor läbi viinud ekspertintervjuud kolme võlanõustajaga. Saadud materjalist on töösse lisatud lühikokkuvõtte, mille abil püütakse finantskirjaoskuse massiuuringute andmete

analüüsil saadud tulemustele lisada sisulist tõlgendust eelkõige nende tegurite osas, mis pole uuringuandmete alusel piisavalt hästi kajastatavad.

2.1 Finantskäitumine 2006., 2009. ja 2012. aasta finantskirjaoskuse uuringute andmete baasil

Sissejuhatuseks teostatavale analüüsile käsitleme 2006., 2009. ja 2012. aasta uuringute kirjeldaval statistikal põhinevaid resultaate publitseeritud uuringuaruannete põhjal.

2006.a. finantsteenuste tarbimisega seotud hoiakute uurimisel selgus, et valdav enamus uuringus osalejatest püüab riskantsetest finantsteenustest hoiduda ja on nõus väitega, et laenu võtmisel tuleb olla ettevaatlik. Oma rahakasutamist planeerib ja jälgib 59% vastajatest. Säästa eelistatakse pigem lühikest perspektiivi silmas pidades ja esikohal oli säästmine sihtotstarbelisteks kuludeks (reisimiseks ja tarbeesemete ostmiseks).

Laenu võetakse eelkõige eluaseme või auto ostmiseks, seejärel harimiseks või isikliku ettevõtluse rajamiseks. Krediitkaarti tajuti vestlusrühmades pigem kui säästude parema juhtimise vahendit, kui laenu võtmise abimeest. Tarbimislauu (sh väikelaen ja krediitkaart) on kasutanud 39% vastajatest. Valdaval osal vastajatest (80%) pole sellist finantsteenust, mille kasutamist ta oleks hiljem kahetsenud või veaks pidanud. Otsuse langetamisel mõne finantsteenuse kasuks 58% respondentidest uurib infot ja küsib pakkumisi erinevatelt teenusepakkujatelt, võrdleb ja seejärel valib (Finantsteenuse eratarbija..., 2006).

2009.a uuringu tulemustest selgus, et tarbimislauu (sh väikelaen ja krediitkaart) on kasutanud 39% vastajatest, SMS laenu 3 % vastajatest. Nagu ka 2006. aastal pole valdaval osal vastajatest olnud sellist finantsteenust, mille kasutamist ta oleks hiljem kahetsenud või veaks pidanud. Sääste on ligikaudu pooltel vastajatest. Otsuse langetamisel mõne finantsteenuse kasuks 64% respondentidest uurib infot ja küsib pakkumisi erinevatelt teenusepakkujatelt, võrdleb ja seejärel valib. 19% küsitletuist on hiljem kahetsenud mõne finantsteenuse ostmist. Nii eluasemelaenu, tarbimislauu kui kiirlauu võtmise tõenäoline kavatsus on vaid 4-5%-l küsitletuist. Samas kavatseb kaupu osta järelmaksuga veerand küsitletuist ning paigutada raha tähtajalisele hoiusele 18%. Venelased on SMS laenude suhtes eestlastest vähemkonservatiivsemad. Kui laenamist peetakse mõistlikuks peamiselt pika perspektiiviga soetustel ning kodumasinade, kodusisustuse ja reisimise jaoks mitte, siis säästmise puhul on vastupidi – peamised otstarbed on just need. Sääste on 47%-l uuringu raames küsitletutest.

Saar Polli „*Finantskirjaoskuse ja finantsalaste teenuste alase teadlikkuse*“ uuringu 2012.a. andmetel on:

- 1% vastajatest hetkel olemas kiiralaen ja 6% vastajal on kaudne kokkupuude (st varasemast ajast või leibkonnaliikme kaudu)
- 7% on olemas tagatiseta pangalaen, väikelaen, tarbimislaen ja 12% vastajal on kaudne kokkupuude (st varasemast ajast või leibkonnaliikme kaudu)
- 28% on olemas krediitkaart ja 20% vastajal on kaudne kokkupuude (st varasemast ajast või leibkonnaliikme kaudu)

Valdaval osal vastajatest (81%) pole olnud sellist finantsteenust, mille kasutamist ta oleks hiljem kahetsenud või veaks pidanud. 40%-l vastajatest pole viimase 12 kuu jooksul sissetulek nende kulutusi täielikult katnud. Sääste omas 53% vastajatest. Võrreldes 2006 ja 2009 aastatega peetakse käesoleval perioodil tõenäoliselt vajalikumaks pikema perioodiga säästmist. Lisaks on Saar Poll koostanud finantsteenuste kasutaja tüpoloogia, milles on tuginetud vastaja enese määratlusele, millist teenust ta hetkel kasutab. Erinevaid väljundeid analüüsides leidis Saar Poll, et otstarbekas oleks välja tuua 6 erinevat tüüpi, mis esindavad päris selgeid finantskäitumise viise. Antud autorile on huvipakkuvaim tüüp nr 3, kes kasutab teistest enim töös vaadeldavaid finantsteenuseid.

III tüüp – Lühiajaliselt võlg elav tüüp (24,7% vastajatest)

Nende seas on kõige rohkem järelmaksu kasutajaid (53%), tagatiseta pangalaenu (31%) ja kiiralaenude võtjaid (11%) ning keskmisega võrreldes tunduvalt enam krediitkaardi omanikke (60%).

Sellesse tüüpi kuulujate elukoha struktuur ei erine nõ Eesti keskmisest. Ka vanuseline struktuur on keskmisele üsna lähedane, väiksem on vaid üle 60-aastaste osakaal. Sama kehtib ka haridusliku ja ametialase struktuuri kohta (vaid mittetöötavate/sissetulekut mittesaavate inimeste osakaal on kindlalt üle keskmise). Umbes sama saab väita ka sissetuleku struktuuri kohta. Antud tüüpi kuuluvad inimesed esindavad suhteliselt paljuliikmelisi leibkondi ja 31%-l neist on vähemalt üks kuni 18-aastane laps. 44% tüüpi kuuluvatest inimestest ei suuda igakuiselt midagi säästa ja 26% säästab kuni kümnendiku sissetulekust. Suuremaid sääste esindab keskmisest tunduvalt väiksem seltskond. 46% vastajatest puuduvad laenud. Laene omavatel inimestel kulub tagasimakseteks üldiselt alla poole sissetulekust, aga on ka erandeid. Peamise sissetulekuallika kaotuse korral peab iga kolmas sellises olukorras vastu ainult kuni üks kuu. Oma rahalise seisuga on tüüpi kuuluvad inimesed küllaltki

rahulolematud. Sellesse tüüpi kuuluvad inimesed on kõige vähem kindlad selles, et nende planeeritavad tegevused suudavad pensionipõlve kindlustada.

Kolme uuringu tulemusi omavahel kõrvutades võib välja tuua järgmised tendentsid. Finantsteenuste eratarbija uuringutest (2006, 2009) selgus, et Eesti elanikud eelistavad säästa pigem lühikest perspektiivi silmas pidades. Kui 2006. aastal oli esikohal säästmine sihtotstarbelisteks kuludeks, siis kolm aastat hiljem nn halbadeks aegadeks. Laenamist peetakse üldiselt mõistlikuks pika perspektiivi ja kallimate ostude puhul. (Finantsteenuste eratarbija uuring 2006, 2009). 2012. aasta uuringus ollakse enamike väljaminekute puhul arvamusel, et nende otstarbeks tuleks pigem raha koguda kui laenata.

Endiselt on küllaltki suur nende inimeste osakaal, kelle sissetulek ei ole viimase 12 kuu jooksul nende kulutusi täielikult katnud. SMS laenu võtnute arv on kasvanud 3% lt (2009 a) 6%-ni (2012).

Tarbimislaenu (sh väikelaen ja krediitkaart) võtnute arv on nii 2006 kui 2009. a. jäänud samale tasemele 39% vastanutest. Laenuvõimalustesse suhtutakse üsna erinevalt: kui lühiajalist tarbimis- või kiirlaenu plaanis 2009. aastal võtta 5%, siis järelmaksu kavatses kasutada koguni 25% elanikest (Finantsteenuste eratarbija..., 2009).

Võrreldes 2006, 2009 ja 2012 aasta uuringuid pole enamikul Eesti elanikest olnud finantsteenust, mille kasutamist nad on hiljem kahetsenud või veaks pidanud. 2012.a oli selliste inimeste hulk 12% vastajatest.

2.2 Analüüsis kasutatavad tunnused

2006. ja 2009. a. andmete analüüsis on kõrge riskiga finantskäitumise iseloomustajana kasutatud tarbimislaenu (sh väikelaen, krediitkaart) võtmist tarbija poolt. 2006.a uuringus andmeid SMS laenu kasutamise kohta eraldi välja ei toodud (SMS laenamine oli alles käivitunud), 2009.a. uuringus on SMS laenu võtjad teistest tarbimislaenu liikidest eraldi olemas ja sõltuvas tunnuses on nad tarbimislaenu võtjatega ühendatud.

2012. a. uuringus on sõltuvaks tunnuseks SMS laenu, tagatiseta pangalaenu, väikelaenu ja tarbimislaenu kasutamine. Kuna 2006 ja 2009 aastaga võrreldes on 2012.a uuring detailsem, siis on seal krediitkaardi ning tagatiseta pangalaenu tarbimist vaadeldud eraldi.

Mujal maailmas loetakse krediitkaardi tarbimist kõrge riskiga finantskäitumist iseloomustavaks teguriks. Krediitkaardid on USA-s populaarsuselt teine mittelikviidne (sularahata) makseinstrument ja nende populaarsus kasvab kogu maailmas. See on mugav

maksemeetod, kus tarbija saab ostetud toote eest maksta hiljem. Krediitkaardi väljaandjale on see riskantne, kuna laenud pole tavaliselt kaetud ühegi varaga. Kui kliendil jääb vahele üks makse, on see krediitkaardi firma asi saadud märguannet tõlgendada ja määratleda, kas antud klienti tuleb käsitleda kui madala või kõrge riskiga tarbijat. See on oluline vältimaks riskantsete klientide laenusumma kasvamist ja ennetamiseks nende maksejõuetuse tekkimist (Zhao et al, 2009).

Ariely (2011) sõnul on keskmisel USA perekonnal täna kuus krediitkaarti ning keskmine krediitkaardivõlg ulatub 9000 dollarini. 70% leibkondadest kasutab krediitkaarti toidu, kommunaalteenuste, riiete ja muude põhivajaduste katteks.

Eesti on deebetkaartide arvult maailmas 4. kohal, üks kaart on 92,27% elanikest. Krediitkaarte kasutab aga ca 60% elanikkonnast, välja on neid antud tunduvalt rohkem. LHV arveldustoodete osakonna juhi Jonna Pechter sõnul kasutatakse Eestis krediitkaarte eelkõige täiendava kaardina. Krediitkaardi kasutajad jagunevad üldjoontes kolmeks: ühed, kes kasutavad krediitkaarti suuremate ostude finantseerimiseks, makstes ostusumma tagasi pikema aja jooksul; teised, kes kasutavad krediitkaarti ka igapäevasteks ostudeks ning maksavad kogu ostusumma tagasi intressivaba perioodi lõppedes; ja kolmandaks need, kes võtavad krediitkaardi nõ igaks juhuks, et kasutada seda ootamatute kulutuste puhul. Mida rohkem on viimases kliendigrupis kliente, seda suurem on ka jõude seisvate krediitkaartide osakaal (Eestlane ei ole..., 2013)

TNS Emori leibkondade finantsvõimaluste ja kohustuste ning plaanide finantsmonitooringust selgub, et 2006.a oli krediitkaarte välja antud üle 300 000, millest pooled olid uuringu toimumise ajal ka kasutuses/miinus.

Töö autori arvates pole siiski Eesti oludes krediitkaardi kaasamine riskikäitumist ennustavaks teguriks nii optimaalne, kuna krediitkaardi taotlemisel kontrollib pank ka sissetulekuid ja kohustusi, hindamaks kliendi krediidisobivust. Kuna 2006.a ja 2009.a andmetes polnud võimalik krediitkaardi kasutamist tarbimislaenust eristada, on ka 2012.a andmetes sõltuva tunnuse hulka krediitkaart sisse jäetud. Samas koostas töö autor 2012.a. kohta kaks eraldi mudelit (krediitkaardiga ja krediitkaardita), et näha, kuivõrd sõltuva tunnuse (krediitkaart) lisamine muudab sõltumatute tunnuste tugevust. Kõigi kolme uuringu puhul on sõltuva muutuja analüüsimisel lähtutud nendest vastajatest, kes on kasutanud või hetkel kasutavad töös vaadeldavaid kõrge riskiga finantsteenuseid. Sõltuva tunnuse jaotused eri aastatel on on ära toodud lisades 1, 2, 3.

Sõltumatute tunnustena on kasutatud järgmisi sotsiaal-demograafilisi näitajaid: sugu, vanus, haridus, rahvus, perekonnaseis, sissetulek, leibkonna suurus, amet ja elukoht.

Sugu- mehed ja naised. Baaskategooria mudelis: naine.

2006.a. kohta koostatud mudelis sugu ja perekonnaseis puuduvad, kuna selle aasta uuringus seda vastajate käest ei küsitud.

Vanus- kuna vanuserühmade jaotus eri aastate uuringute lõikes erines, moodustati käesolevas töös järgmised kategooriad:

2006: kuni 25 aastased; 26-40 aastased; 41-54 aastased; 55-65 aastased

2009: 19-34 aastased; 35-54 aastased, 55-65 aastased

2012: 18-34 aastased; 35-54 aastased; 55 ja vanemad

Baaskategooriaks sai kõigi vaadeldud aastate lõikes vanim vanuserühm.

Rahvus- esialgsed väärtused eestlane, venelane, muu kodeeriti kaheks kategooriaks: eestlane ja muu rahvus (mitte-eestlane). Baaskategooria mudelis: eestlane

Haridus- kodeeriti kolmeks kategooriaks: põhiharidus ja madalam; keskharidus (sh inimesed, kellel on keskharidusega samal tasemel olev kutseharidus) ja kõrgharidus (sh rakenduslik).

Baaskategooria: Kõrgharidus

Perekonnaseis - moodustati 3 kategooriat: abielus/vabaabielus; vallaline; lahutatud / lesk.

Baaskategooria: abielus/vabaabielus

Sissetulek - kõikide aastate lõikes kasutati 3 sissetulekurühma lähtudes sissetulekust ühe leibkonnaliikme kohta kuus.

2006: kuni 3000 EEK; 3001-5000 EEK; üle 5000 EEK.

2009: alla 4000 EEK; 4001-8000 EEK; 8001 + EEK.

2012: kuni 300 EUR; 301-500 EUR; üle 500 EUR

Baaskategooriaks sai valitud kõige kõrgem sissetulekurühm.

Leibkonna suurus - leibkonna osas moodustati 4 tunnusterühma: 1 liikmeline; 2 liikmeline; 3 liikmeline; 4 ja rohkem. Baaskategooriaks sai valitud 1-liikmeline leibkond.

Amet/tegevusala –tunnused koondati aastate lõikes võimalikult lähedastesse (võrreldavatesse) kategooriatesse.

2006: tööline, teenistuja; ametnik, spetsialist; juht; iseendale tööandja; pensionär; õpilane, üliõpilane; kodune, töötu. Baaskategooria: tööline/teenistuja.

2009: palgatöötaja; ettevõtja, FIE, vabakutseline; õpilane, üliõpilane; kodune; töötu; pensionär. Baaskategooria: palgatöötaja.

2012: palgatöötaja-mittespetsialist; ettevõtja-juht; spetsialist; pensionär, invaliid; kodune, lapsehoolduspuhkusel; õpilane, üliõpilane; ajutiselt mittetöötav, töötu.

Baaskategooria: palgatöötaja-mittespetsialist

Elukoht - kõikide aastate lõikes moodustati 3 kategooriat: Tallinn; suuremad linnad (Tartu, Pärnu, Narva, Jõhvi, Kohtla-Järve, Rakvere, Viljandi); muu. Baaskategooria: Tallinn.

Lisaks on mudelitesse kaasatud selliseid vastaja enesehinnangul ja hoiakutel põhinevaid näitajaid, mis võiksid prognoosida soodumust riskikäitumisele.

2006.aasta kohta on kasutatud järgnevaid enesehinnangul ja hoiakutel põhinevaid tunnuseid:

Finantsteenuse ostmise viis: „võtan erinevaid pakkumisi, võrdlen, valin“; „mõnikord võtan pakkumisi“; „lähen ühe teenusepakkuja juurde ja ostan“. Baaskategooriaks on vastupidine käitumine.

Rahaga ümberkäimise viis: säästmine. Baaskategooria: pole valitud.

Rahaga ümberkäimise viis: laenu kasutamine. Baaskategooria: pole valitud.

Rahaga ümberkäimise viis: investeerimine. Baaskategooria: pole valitud.

Rahaga ümberkäimise viis: kulutamine. Baaskategooria: pole valitud.

Finantsteenuse ostu kahetsemine. Mudelis on kasutatud „Jah“ vastuse koondatud variante: „Jah, lõpetasin sellise kasutuslepingu ennetähtaegselt“; „Jah, kasutan teenust edasi või kasutasin tähtaja lõpuni“. Baaskategooria: „Ei ole kahetsenud või pole kasutanud“.

Säästude olemasolu. Baaskategooria: „Jah“.

Ettekujutus finantsteenustest: „Selge või pigem selge“; „Ebaselge või pigem ebaselge“.

Baaskategooria: Selge või pigem selge.

2009.aasta kohta on lisaks sotsiaaldemograafilistele tunnustele kasutatud järgnevaid enesehinnangul ja hoiakutel põhinevaid kategoriaalseid tunnuseid:

Finantsteenuse ostmise viis: „Võrdlen ja valin“. Baaskategooriaks on vastupidine käitumine.

Säästude puudumine: Baaskategooria: „On sääste“.

Investeerimisotsuse kahetsemine: Baaskategooria : „ Pole kahetsenud“.

Laenukäitumine (mis puhul on mõistlikum laenu võtta): Mudelis on järgmised valikuvariandid: „reisimine ja hobid“; „kodumasinad ja elektroonika“; „rõivad ja tarbekaup“; „mööbel ja kodusisustus“. Baaskategooriaks on kõigil vastava variandi mittevalimine.

2012.a. kohta on lisaks sotsiaaldemograafilistele tunnustele kasutatud järgmisi enesehinnangul ja hoiakutel põhinevaid kategoriaalseid tunnuseid:

Hakkamasaamine sissetuleku kaotuse korral: vastused koondati töös 3 rühma: „Kuni kuu“; „Kuni 3 kuud“; „Kauem“.

Teenuse ostmise viis: Kasutatud on 2 vastusevarianti „Võrdlen ja valin“; „Muu“. Baaskategooria „Muu“.

Lepingu mittelugemine: Kasutusel on kaks vastusevarianti: „Jah“, „Muud variandid“. Baaskategooria: „Muud variandid“.

Finantsteenuse ostu kahetsemine: Baaskategooria „Ei“.

Rahaalaste teadmiste piisavus: Baaskategooria „Muu variant“.

Riskivalmidus investeerimisel: Baaskategooria „Muu variant“.

Laenukäitumine laenu otstarbe järgi (mis puhul on mõistlikum laenu võtta): „ Reisimine ja hobid“, „Tarbekaupad ja rõivad“; „Kodumasinad ja elektroonika“; „Mööbel ja kodusisustus“. Baaskategooriaks vastava variandi mittevalimine.

2012.a. mudelis kasutatud mittekategoriaalsed tunnused ja indeksid:

Finantsteenuse ostmise kahetsemine:

2012. aasta mudelisse on kaasatud 2 mittekategoriaalset vastaja enesehinnangul põhinevat tunnust: raha kogumise oskus (1...5) ja finantsteenuste tingimuste võrdlemise oskus parima pakkumise leidmiseks, kus 1 =väga halb ja 5= väga hea, vahepealsed skaalapunktid on tähistamata.

Lisaks on 2012. aasta kohta hinnanguliste hoiakute alusel moodustatud 3 indeksit.

Riskikäitumise indeks- Mittekategoriaalne tunnus, vastaja poolt 4-pallisel skaalal hinnatavate variantide F25E ("Ma laenan raha, et osta paremaid asju"), F25S ("Võtan uusi laene vanade

katmiseks"), F25T ("Teen oma ostud krediitkaardiga lootuses, et tulevikus on mul rohkem raha") ja F25U ("Mul on raske jätta kasutamata soodsat pakkumist") väärtuste summa, kõrgem väärtus näitab soodumust riskantsemaks käitumiseks.

Skaalade väärtused: 1-üldse mitte; 2-vähesel määral; 3-suurel määral; 4-väga suurel määral.

Kokkuhoiu indeks - Mittekategoriaalne tunnus, vastaja poolt 4-pallisel skaalal hinnatavate variantide F25D ("Ütlen „Ma ei saa seda endale lubada“ hoolimata sellest, kas tegelikult saan või ei"), F25I ("Ma kõhklen raha kulutamisel isegi esmavajalikku muretsedes") ja F25L ("Tingin ostmisel hinna üle") väärtuste summa, kõrgem väärtus näitab suuremat soodumust kokkuhoidlikkusele.

Skaalade väärtused: 1-üldse mitte; 2-vähesel määral; 3-suurel määral; 4-väga suurel määral.

Optimaalse finantskäitumise indeks - Mittekategoriaalne tunnus, vastaja poolt 4-pallisel skaalal hinnatavate variantide F25A ("Hoian oma rahaasjadel silma peal"), F25F ("Panen tuleviku tarbeks raha kõrvale"); F25O ("Olen rahaasjus väga hoolikas") ja F25Z ("Järgin oma rahaasjades tehtud plaane") väärtuste summa, kõrgem väärtus näitab suuremat soodumust optimaalsele finantskäitumisele.

Skaalade väärtused: 1-üldse mitte; 2-vähesel määral; 3-suurel määral; 4-väga suurel määral.

Sõltumatud tunnused said analüüsi võetud tuginedes töö teoreetilisele osale, uuringuraportitele ja ekspertintervjuudele võlanõustajatega.

Et vaadelda muutusi riskikäitumise trendides viimasel kümnendil ning detailsemalt uurida finantsalast riskikäitumist ja kõrge riskitasemega teenuse tarbimist mõjutavaid tegureid, koostas töö autor iga aasta osas lähtuvalt aasta andmete võimalustest binaarse regressiooni mudelid. 2006. aasta kohta koostatud mudelist jäid sugu ja perekonnaseis välja, kuna neid polnud uuringus küsitud.

Andmete analüüsimisel kasutatud binaarne logistiline regressioon (*ingl. logistic regression*) prognoosib uuritava sündmuse - finantsteenuste tarbimise tõenäosust nende mittetarbimisega võrreldes lähtudes eelnevalt kirjeldatud põhiliselt kategoriaalsetest sõltumatutest tunnustest. Kategoriaalsete tunnuste juures on baaskategooriad valitud lähtuvalt sellest, et mudelites nendega võrdluses esitatavatesse sisulistesse kategooriatesse kuulumine oleksid vastavalt töö sissejuhatavas osas välja toodud teoreetilistele seisukohtadele ja eelnevatele uuringutulemustele eeldatavalt pigem tarbimise tõenäosust tõstev. Samuti on taotletud, et võrdluse aluseks olev baaskategooria oleks võimalikult arvukas ja sisult homogeenne. Hinnanguliste liitmõõdikute väärtused ja sisuliste kirjeldusteta vahepunktidega hinnangulisel

skaalal mõõdetud tunnused on 2012. aasta mudelisse võetud mittekategoriaalsetena. Ülevaate sõltumatute tunnuste jaotustest või neid iseloomustavatest statistiliste näitajate väärtustest 2012. aasta mittekategoriaalsete tunnuste korral leiab töö lisadest. Enne mudelisse lülitamist kontrolliti ka sõltumatute tunnuste seotust resultaattunnusega, kasutades hii-ruut statistikut.

3. Analüüs

3.1 Binaarse logistiline regressioon

Järgnevalt on esitatud sõltuva tunnuse olulised mõjutegurid aastate lõikes. Täpsemad mudelid on kättesaadavad töö lisadest 4-7.

Tabel 2. Tarbimislaenu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu, krediitkaardi) kasutamist prognoosivad tegurid 2006. aasta uuringu andmete alusel

Sissetulek, baaskategooria üle 5000 krooni	
Kuni 3000 krooni	
3001-5000 krooni	***
Vanuserühm, baaskategooria 55-65 aastat	
Kuni 25 aastat	
26-40 aastat	**
41-54 aastat	**
Amet, baaskategooria tööline/ teenistuja	
Ametnik, spetsialist	
Juht	
Iseendale tööandja	
Pensionär	
Õpilane, üliõpilane	
Kodune/töötu	
Piirkond, baaskategooria Tallinn	
Suuremad linnad	
Muud asulad	
Kuidas ostab teenust, baaskategooria mitu pakkumist, võrdlen, valin	
Mõnikord võtan pakkumisi	
Lähen ühe teenusepakkuja juurde ja ostan	

Iseloomulik säästmine	***
Iseloomulik laenu kasutamine	
Iseloomulik investeerimine	
Iseloomulik kulutamine	
Haridustase, baaskategooria kõrgharidus	
Põhiharidus või madalam	***
Keskharidus	
Mitteestlane	
Ettekujutus finantsteenustest ebaselge	
Ei säästa, pole sääste	
Finantsteenuse ostu kahetsemine	***
Leibkonna suurus, baaskategooria ühe liikmega leibkond	
2 liiget	
3 liiget	
4 ja enam liiget	***

* $0,05 < p \leq 0,1$ ** $0,01 < p \leq 0,05$ *** $p \leq 0,01$

Sõltuvaks muutujaks on tarbimislauu (sh väikelaen, krediitkaart) võtmine vastaja poolt.

Sotsiaaldemograafilistest teguritest prognoosivad tarbimislauu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu, krediitkaardi) kasutamist eelkõige sissetulek, vanus, haridus, leibkonna suurus. Hoiakulistest teguritest säästmine ja finantsteenuse ostu kahetsemine.

Võrreldes üle 5000-kroonise kuusissetulekuga rühmaga on 3001-5000 kroonisesse sissetulekurühma kuulumisel tõenäosus tarbimislauu võtta väiksem. Võrreldes 55-65 aastastega ennustab kuulumine 26-40 ja 41-54 aastaste vanusegruppi suurema tõenäosusega vaadeldavate finantsteenuste tarbimist. Neil, kelle rahaga ümberkäimist iseloomustab enesehinnangu alusel säästmine, on finantsteenuse valimise tõenäosus mittesäästjatega võrreldes oluliselt madalam. Põhi-või madalama haridustasemega vastajatel on tarbimislauu võtmise tõenäosus suurem kui kõrgharidusega vastajatel. Mõne varasema finantsteenuse ostu kahetsenutel on oluliselt suurem tõenäosus tarbimislauu võtta kui mittekahetsenutel. Paraku pole viimasel juhul seose suund mitte üheselt selge, kuna tarbimislauu võtmine võib olla

hoopis kahetsemise põhjuseks. Võrreldes üheliikmelise leibkonnaga on 4 ja enama liikmete arvuga leibkondadel tõenäosus võtta tarbimislaenu oluliselt väiksem.

Tabel 3. Tarbimislaenu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu, krediitkaardi) ja SMS laenu kasutamist prognoosivad tegurid 2009. aasta uuringu andmete alusel

Teenuse ostmisel ei uuri infot ja ei küsi pakkumisi erinevatelt teenuspakkujatelt, ei võrdle ega vali	**
Teenuse ostmisel läheb kodupanka ja ostab pakutava teenuse	
On mõne finantsteenuse kasutamist hiljem kahetsenud ⁴	
Ei oska nimetada kõrgema intressiga laenuliike	
Säästud puuduvad	***
Investeeringisotsuse kahetsemine, baaskategooria pole investeerinud	
On kahetsenud	
Ei ole kahetsenud	***
Reisimiseks ja hobideks on mõtet laenu võtta	
Kodumasinade, elektroonika, arvuti ostmiseks on mõtet laenu võtta	
Mööbli ja kodusisustuse ostmiseks on mõtet laenu võtta	
Rõivaste, jalanõude jm tarbekaupade ostmiseks on mõtet laenu võtta	
Sugu: mees	

⁴ Kuna 2009. aasta andmestikus on osaliselt teada ka kahetsetavad teenused ja tarbimis- ning SMS laenud nende seas ei domineeri, siis võib seda tunnust teatavas mõttes käsitleda ka kindla käitumistüübi iseloomustajana, mis võib olla kõrge riskiga finantsteenuste tarbimise soodustajaks

Vanuserühmad, baaskategooria 55-65-aastased	
19-34	**
35-54	**
Mitteestlane	
Haridustase, baaskategooria kõrgharidus	
Põhiharidus ja vähem	
Keskharidus	
Perekonnaseis, baaskategooria abielus/vabaabielus	
Vallaline	
Lahutatud, lesk	
Sissetulekurühm, baaskategooria 8001 EEK +	
Alla 4000 EEK	**
4001-8000 EEK	*
Tegevusala, baaskategooria palgatöötaja	
Ettevõtja, FIE, vabakutseline	
Õpilane, üliõpilane ⁵	- ***
Kodune	
Töötu	
Pensionär	
Leibkonnaliikmete arvu rühm, baaskategooria ühe liikmega leibkond	
2 liiget	*
3 liiget	
4 ja enam liiget	

⁵ Vastuse valinute arv mudelis väga väike (n=15)

Asulatüüp, baaskategooria Tallinn	
Suurem linn	
Muu linn või asula	***

* $0,05 < p \leq 0,1$ ** $0,01 < p \leq 0,05$ *** $p \leq 0,01$

Sõltuvaks muutujaks on tarbimislaenu (sh väikelaen, krediitkaart) ja SMS laenu võtmine vastaja poolt. Sotsiaal-demograafilistest teguritest prognoosivad tarbimislaenu (sh väikelaen, krediitkaart) ja SMS laenu võtmist vanus, sissetulek, amet, leibkond, elukoht ja hoiakulistest teguritest säästmine ning teenuse ostmise viis.

Võrreldes 55-65 aastastega ennustab kuulumine 19-34 või 35-54 aastaste gruppi suurema tõenäosusega tarbimislaenu ja/või SMS-laenu võtmist ning krediitkaardi kasutamist. Rahvus ja haridustase statistiliselt oluliselt finantsteenuste tarbimist ei mõjuta. Võrreldes üle 8001 kroonise kuusissetulekuga rühmaga on alla 4000 krooni või 4001-8000 kroonisesse sissetulekurühma kuulumisel tõenäosus tarbimis- või SMS laenu võtta suurem. Õpilasel või üliõpilasel on palgatöötajaga võrreldes väiksem tõenäosus tarbida vaadeldavaid finantsteenuseid, kuid seoses nende väikese arvuga ei saa siin kindlamaid järeldusi teha. Leibkonna suurus mõjutab tarbimis- või SMS laenu võtmist. Üheliikmelise leibkonnaga võrreldes on kaheliikmelistel leibkondadel tõenäosus neid finantsteenuseid tarbida suurem. Väiksemas linnas või asulas elavad tarbijad võtavad tarbimis- või SMS laenu oluliselt väiksema tõenäosusega kui Tallinna elanikud. Mitteinvesteerinutega võrreldes on investeerinutel ja seda sammu hiljem mitte kahetsenutel tõenäosus vaadeldavate finantsteenuste tarbijaks saada väiksem. Neil, kes finantsteenuste valimisel ei uuri ega võrdle erinevate teenusepakkujate pakkumisi, on suurem tõenäosus kasutada tarbimis- või SMS laenu ning krediitkaarti kui neil, kes seda teevad.

Tabel 4. Tarbimislaenu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu) ja SMS laenu võtmist prognoosivad tegurid 2012. aasta uuringu andmete alusel

Tunnus	Krediitkaardiga mudel	Krediitkaardita mudel
Asulatüüp, baaskategooria Tallinn		
Suuremad linnad		
Muud asulad	_*	
Vanuserühmad, baaskategooria 55 ja vanem		
18-34		
35-54	**	
Raha kogumise oskuse enesehinnang (1 väga halb ... 5 väga hea)	_***	_*
Finantsteenuste võrdlemise oskuse enesehinnang (1 väga halb ... 5 väga hea)	***	***
Teenuse ostmisel ei küsi erinevaid pakkumisi, ei võrdle ega vali	_**	
Ei loe teenuselepinguid	*	**
On mõne finantsteenuse ostmist kahetsenud	**	***
Hindab oma rahaalaseid teadmisi täiesti ebapiisavaks		_*
Väga valmis investeerimisel riske võtma	**	
Riskikäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus riskikäitumisele)	***	
Kokkuhoiu indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus kokkuhoidlikkusele)		
Optimaalse finantskäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus optimaalsele finantskäitumisele)		
Laenata on mõtet reisimiseks ja hobideks		
Laenata on mõtet kodumasinade, elektroonika ja arvutite ostmiseks		
Laenata on mõtet mööbli ja kodusisutuse ostmiseks		*
Laenata on mõtet rõivaste, jalanõude ja tarbekaupade ostmiseks		

Elamiskulude katmise periood peamise sissetulekuallika kaotamisel, baaskategooria 3 kuud ja enam		
Kuni 1 kuu		
Kuni 3 kuud		
Säästude puudumine		
Mees		
Mitteestlane		*
Haridustase, baaskategooria kõrgem haridus		
Põhiharidus või vähem		
Keskharidus		
Leibkonna suurus, baaskategooria 1 liige		
2 liiget		
3 liiget		
4 ja enam liiget		*
Perekonnaseis, baaskategooria abielus/vabaabielus		
Lahutatud, lesk		
Vallaline, pole abielus olnud		*
Põhitegevus, baaskategooria palgatöötaja-mittespetsialist		
Ettevõtja, juht	**	
Spetsialist		
Pensionär, invaliid	****	**
Kodune, lapsehoolduspuhkusel		
Õpilane, üliõpilane	**	**
Ajutiselt mittetöötav, töötu		****

Sissetulek leibkonnaliikme kohta kuus, baaskategooria üle 500 euro		
Alla 300 euro	***	**
301-500 eurot	*	

* 0,05 < p ≤ 0,1 ** 0,01 < p ≤ 0,05 *** p ≤ 0,01

Kuna 2012.a uuringu andmed võimaldasid krediitkaardi tarbimist eraldada teistest tarbimislaenu liikidest, koostas töö autor 2 mudelit, et näha, mis tegurid krediitkaardi lisamisega muutuvad (ja kas muutuvad). Sotsiaal-demograafilistest teguritest tõstis krediitkaardiga mudelis teenuse kasutamise tõenäosust 35-54 aastaste vanusegruppi kuulumine võrreldes 55 aastaste ja vanematega ning ettevõtja/juhi tegevusala mittespetsialistist palgatöötaja taustal. Samas mudelis on muudes asulates elavatel inimestel väiksem tõenäosus vaadeldavaid finantsteenuseid tarbida kui suuremates linnades elavatel respondentidel. Asulast sõltuvalt võivad sealsed elanikud olla näiteks eakamad või väiksema sissetulekuga ja seega ka väiksema tõenäosusega krediitkaardi tarbijad. Eesti puhul on välja toodud, et krediitkaarti kasutatakse pigem täiendava kaardina, mis aitab ressursse paremini juhtida. On ka neid, kellel on krediitkaart võetud n.ö igaks juhuks, et seda siis kasutada ootamatute väljaminekute puhul (ka välisreisidel). Töö autori arvates on Eestis krediitkaart pigem kasutusel jõukamate ja keskmisse vanusegruppi kuulujate hulgas nagu ka mudelist selgub.

Krediitkaardiga mudelis suurendab vaadeldavate finantsteenuste tarbimise tõenäosust ka juhi/ettevõtjana töötamine võrreldes palgatöötaja-mittespetsialistiga. Kuigi haridustase kummaski mudelis otseselt oluliseks ei osutu, eeldab juhi/ettevõtja tegevus siiski teataval määral kõrgemat haridust ja suuremaid oskusi (näit juhtimisalaseid) võrreldes palgatöötaja-mittespetsialistiga. See võib ka seletada riskikäitumise indeksi lisandumist krediitkaardiga mudelisse. Ettevõtjad/juhid hindavad tõenäolisemalt oma majandus-ja rahandusalaseid teadmisi kõrgemalt ja lisaks nõuab ettevõtluses töötamine teatavat riskivalmidust. Võib ka eeldada, et ettevõtjad/juhid on liikuvama ja aktiivsema eluviisiga, reisivad rohkem ja seega on krediitkaart hea võimalus ootamatuid väljaminekuid katta.

Krediitkaardita mudeli nõrgemad mõjutegurid (mitte-eestlane, suurem leibkond, vallaline, mööbli ja kodusisustuse muretsemiseks laenamist otstarbekaks pidamine) viitavad teataval määral asjaolule, et kiir- või tarbimislaenu kasutajaks on sellisel juhul pigem vähem jõukas kontingent.

Sissetuleku osas prognoosib mõlemas mudelis leibkonnaliikme kohta väiksema sissetulekuga rühma kuulumine oluliselt väiksema tõenäosusega vaadeldavate finantsteenuste tarbimist kui kuulumine suurema sissetulekuga rühma.

3.2. Ekspertintervjuude kokkuvõte

Täpsustamaks mudelite põhjal saadud resultaate, viis töö autor läbi intervjuu kolme võlanõustajaga, kelle kontaktid sain Eesti Võlanõustajate Liidu ühe nõustaja kaudu. Eesti Võlanõustajate Liit (EVNL) on asutatud 25.05.2011 ja on avalikes huvides tegutsev üleeestiline võlanõustajaid koondav katusorganisatsioon (EVNL koduleht).

Kõik kolm võlanõustajat, kellega ühendust võtsin, olid nõus intervjuus osalema. Intervjuude eesmärgiks oli saada võlanõustamisvaldkonna spetsialistide käest sisulisemat ülevaadet riskantset finantskäitumist (eelkõige laenukäitumist) mõjutavatest teguritest, kuna võlanõustaja igapäevatöö sisu on võlaprobleemidega üksikisikute, perekondade ja leibkondade nõustamine, toetamine ning abistamine. Intervjueeritavate võlanõustajate töökogemus langeb vahemikku 4-7 aastat ja erialaselt hariduselt oli üks sotsiaaltöötaja, üks majandustaustaga ja üks majandusõiguse alase haridusega. Kahe võlanõustajaga kohtusin isiklikult ja ühe intervjuu viisin läbi telefoni teel. Selgitasin uurimuse sisu ja küsisin osalejatelt luba intervjuu salvestamiseks, millega kõik olid nõus. Intervjuud viisin läbi 2014. aasta aprillis ja mais.

Lühikokkuvõtte intervjuudel räägitust on töösse lisatud eraldi alapeatükina. Kokkuvõtte ilmestamiseks ja täpsustamiseks olen mõningates kohtades kasutanud lõike intervjuudest, välja jäetud tekstiosade tähisteks on /.../. Intervjuulõigud on esitatud muutmata kujul. Intervjuu kava on ära toodud käesoleva töö lisa 8.

Käesolevas töös on esitatud vaid intervjuutulemuste esmane lühikokkuvõtte, intervjuuandmete põhjalikum analüüs on autoril kavas teostada edaspidi.

Eestis on hetkel kolme sorti tasuta pakutavat võlanõustamist: suuremate omavalitsuste juurde loodud võlanõustajate ametikohad (neid on vähe), töötukassa poolt töötutele pakutav teenus ja sotsiaalkindlustusameti multiprobleemsete inimeste projektiga kaasnev võlanõustamine. Klient, kellel on vajadus teenuse järele, peab kõigepealt pöörduma projekti koordinaatori poole, kes ta siis edasi võlanõustaja juurde suunab. Kõige mugavam see variant võlanõustajate sõnul inimesele ei ole. Paljud satuvad ka mõne tuttava soovitusel, kes on ise käinud ja abi saanud või siis kuulnud sellisest teenusest. Teise võlanõustajate sõnul oleks vaja enam infot teenuse kohta, sest tal on palju neid, kes ütlevad, et */.../oi, ma juba aasta aega*

otsin, et kust ma leiaks. Ma tean, et mul oleks vaja seda nõu küsida, aga ma ei osanud kust otsida... Kõigi kolme võlanõustaja sõnul on vajadus võlanõustamisteenuse järele olemas. Esimesel võlanõustajal oli 2013. a. üle 370 kliendi (multiprobleemsed ja Töötukassa kokku) ja kolmanda võlanõustaja sõnul pöördub tema vastuvõtule (lisaks korduvatele) keskmiselt 15-20 uut klienti kuus.

Nõustamisele pöördumise põhjused võivad olla väga erinevad- vahel tullakse informatsiooni ja nõuannet saama, suurem osa on aga neid, kes laenudega hätta jäänud ja/või makseraskustesse sattunud. Klientidel, kes võlanõustajate vastuvõtule jõuavad, on reeglina võetud rohkem kui üks laen. Esimese võlanõustaja sõnul on neil miinimum 5-6 laenu ja rohkem. Kõigil kolmel võlanõustajal on ka kliente, kellel (kiir)laenude hulk ulatub üle 20.

Klientide rahvus sõltub suuresti võlanõustaja tööpiirkonnast. Ida-Virumaal töötava võlanõustaja klientidest on enamus venelased, ehkki eestlasi on ka. Lääne-Virumaa võlanõustajal on mõlemakeelseid (venekeelseid vähem). Lõuna-Eestis töötava võlanõustaja kliendid on peamiselt eestlased. Mõlemakeelsete klientidega töötavate võlanõustajate sõnul on rahvuse vahe tuntav peamiselt suhtlemise avatuses. Eestlane on kinnisem ja tihti peale saab tema probleemidest täieliku ülevaate alles teisel või kolmandal vastuvõtul.

Nõustamisele pöördujaid on igas vanuses, ainult esimese võlanõustaja sõnul on rohkem neid, kelle iga jääb vahemikku 25-35 eluaastat. Perekonnaseisult on nii vallalisi kui pereinimesi, lastega ja lasteta. Lisaks on esimese võlanõustaja sõnul palju nii töövõimetuspensionäre, töötuid kui ka neid, kes ei omagi töökogemust. Haridustase on pigem madalam. Kõrgharidusega inimesi on ka, aga kõigi kolme võlanõustaja sõnul oluliselt vähem.

Suurem osa võlanõustaja vastuvõtule pöördujatest on hädas kiirlaenudega, aga lisaks on neil ka muid laenukohustusi. */.../ Peamine probleem on ülemäärane võlgnevus, kus on võetud hästi palju kiirlaenusid, kus on tekkinud muud trahvid ja inimene pole võimeline rohkem neid tasuma... /.../ Ilma kiirlaenudeta on mingi 3-4% võib-olla inimestest...*

On ka selliseid, kes on hätta jäänud kas eluaseme- või muu laenuga, sest sissetulekud on järsult vähenenud, töökaotus, pikaajaline haigus vm. Ja paljud on siis nende laenumaksete tasumiseks omakorda kiirlaenu võtnud.

Palju on selliseid juhtumeid, kus kiirlaenu on võetud viimases hädas, kui elamis- või söögiraha ei jagu või kui laenumaksed vajavad tasumist. */.../ Väga palju võetakse kiirlaenu selleks, et et elada ära kuu lõpuni. /.../ Et mitte niivõrd see kergekäelisus, kuivõrd tõesti lihtsalt see materiaalne olukord on niivõrd.../.../ Kiirlaenu on võetud ka reklaami mõjul, tarbimiseks. /.../ Mul tuli kohe koju kiri, et pakume soodsatel tingimustel. Noh, ma mõtlesin*

ka, et no, et olgu tõesti..../.../ ja noh ma tõesti siis arvasin, et ma saan selle ikka tagasi maksta. Aga vot ei saanud ja siis ma võtsin järgmise /.../

Esimese võlanõustaja sõnul kasutatakse kiirlaenusid ja järelmakse sageli peredes, kus on töövõimetuspensionärid. Kuna pensionist ei saa eriti midagi kõrvale panna, siis on järelmaksud ja kiirlaenud nende jaoks hea väljapääs, et midagi osta. Laenu on võetud ka laste nimel, kui laps saab täisealiseks. On olnud juhtumeid, kus inimeselt on varastatud dokumendid ja nendega siis mitmeid kiirlaene võetud. Võlanõustajate klientide seas on olnud mängusõltlasi, aga pigem üksikuid. /.../ *Nad on nagu hoopis teistmoodi inimesed. Nende jaoks ei ole raha mitte mingisugune probleem ega mitte mingisugune suurus. Nende jaoks on ta mingisugune hasardi tekitamise vahend./.../*

Samas on ei saa paljud kliendid laenuvõtmisel aru lepingu tingimustest (krediidi kulukus, intressimäär jne). /.../ *...mina käin ka oma klientidega, kui nad tahavad... kohtus kaasas. Siis on ka küllalt seda, et kohtunik küsib: „Kuulge, Te võtsite laenu, mille krediidi kulukus on 400%. Kas Te saate aru, mida Te tegite?“ Aga ega need inimesed siis ei saa aru, kui nad seda teevad....Ja siis ongi nii, et klient vastab kohtus; „Noh nüüd ma saan aru, sest võlanõustaja rääkis, aga siis ma ei teadnud.“*

Kolmas võlanõustaja tõi välja, et üsna suur hulk inimesi on sattunud rahalistesse raskustesse just käendamise tõttu, kuna pole osanud käenduslepingus tingimusi fikseerida. Esimene võlanõustaja märkis ära ka teatava põlvkondliku käitumismustri kordumise. /.../ *Ja tuginedes sellele, et ma olen sotsiaaltöötajana juba päris pikka aega töötanud, siis ma olen jälginud tendentsi, et on minu juures nii vanemad kui kasvavad lapsed, kes on saanud nooreks. Nad ka jätkavad ema-isa käitumist /.../. Neid juhtumeid pole palju, aga tendents on tekkimas.*

Ära märgiti ka vastutustundetut ja emotsioonipõhist laenuvõtmist. Nii esimene kui kolmas võlanõustaja tõi välja, et on teatud tüüpi kliente, kes kas ei käi üldse tööl või teevad seda mitteametlikult, et vältida laenude tagasimaksmist. Kui neil pole ka kinnisvara ega ülalpeetavaid, siis põhimõtteliselt ei puudu neid keegi. Kõik võlanõustajad tõi välja ka selle, et liiga sageli pöördatakse vastuvõtule siis, kui probleemid on juba üle pea kasvanud. Põhjused võivad olla erinevad: häbitunne, et ollakse sellisesse olukorda jõutud; kardetakse, et võlanõustaja annab hinnanguid; psühholoogilised tegurid (eriti pikaajaliste võlgnevustega klientide puhul); võlanõustamisreklaam ei jõua sihtgrupini või pole piisavalt arusaadav; ei saada aru juriidilistest dokumentidest.

Üldjuhul saab iga klienti mingil määral aidata, kasvõi informatsiooni jagada, kuidas edasi toimida, kuhu pöörduda. Kolmanda võlanõustaja sõnul on tal olnud üksikuid juhtumeid, kus

tõesti pole mitte midagi võimalik ette võtta. Võlanõustajate abi ulatub info jagamisest kliendiga koos kohtus käimiseni. Kõik sõltub kliendi vajadusest ja probleemide suurusest. Samuti tehakse võlgade ümberkujundamise kavasid. Siinkohal on vajalik ka kliendipoolne soov ja koostöötahe, sest lahendused ei tule kiirelt. Esimese võlanõustaja sõnul on tal klient, kellega koostöö on kestnud juba neli aastat.

Kui võlanõustajad tunnevad, et kliendi probleemide ring on laiem ning ta vajab lisaks võlanõustamisele muud nõu või tuge, siis kaasatakse ka teisi spetsialiste. Eriti puudutab see multiprobleemseid kliente. Koostöövõrgustiku moodustavad KOV, Töötukassa, Pensioniamet. Vajadusel kaasatakse jurist ja psühholoog või otsitakse kliendile tugiisikuteenust. Mitte kõigil raskustesse sattunud klientidel pole toetusvõrgustikku, sest tihti peale varjatakse oma probleeme pereliikmete eest. Sageli on ka lähikondlastelt juba laenatud ja kui sinnagi on võlgu jäädud, on suhted läinud keeruliseks.

4. Arutelu

2006., 2009., 2012. a. logistilise regressiooni mudelite põhjal on võimalik välja tuua teatud mõjutegureid (nii kategooriaalseid kui mittekategooriaalseid/hoiakulisi), mis võivad soodustada riskantsete finantsteenuste tarbimist võrreldes selle mittetarbimisega.

Võrreldes kuulumisega vanemasse vanusegruppi (55-65 aastat) tarbivad noorematesse vanusegruppidesse kuuluvad inimesed suurema tõenäosusega riskantseid finantsteenuseid (eriti 35-54 aastaste vanusegruppi kuulujad). Sarnane tendents oli täheldatav kõigi kolme aasta kohta koostatud mudelite lõikes. Ka võlanõustajatega tehtud intervjuudest tuli välja, et pensionärid (vanem vanusegrupp) reeglina kiirlaenu ei võta. Saar Poll on *Finantskirjaoskuse ja finantsalaste teenuste alase teadlikkuse uuringu* tulemuste põhjal koostanud finantsteenuste kasutaja tüpoloogia, kus antud töö autorile on huvipakkuvaim III-s ehk lühiajaliselt võlgu elav tüüp. Nende hulgas on kõige rohkem järelmaksu kasutajaid, tagatiseta pangalaenu ja kiirlaenude võtjaid. Vanuseliselt on sinna tüüpi kuulujatest üle 60-aastaste osakaal väiksem. Ka Suurbritannia Konkurentsikomisjoni laenuvõtja uuring tõi välja, et tüüpiline laenaja on vanuses 35 eluaastat (Osborne, 2014).

Sissetulekute lõikes võib tarbimis- või SMS laenu võtmist soodustada kuulumine madalamasse või keskmisesse sissetulekurühma. Madalamasse sissetulekurühma kuulumisel on tõenäosus, et olemasoleva sissetulekuga ei tulda kuu lõpuni toime suurem. Ka võlanõustajate sõnul võetakse just kiirlaenu sageli viimases hädas, kui elamis- või söögiraha ei jagu. Samuti selgus Psience (2009) uuringust, et 38% vastajatest (valim 268 inimest) kasutab kiirlaenu igapäevaeluks ja jooksvateks kulutusteks. Lisaks selgus samast uuringust ja võlanõustajate intervjuudest, et riskikäitumisega tarbijal on üldjuhul mitmeid laenukohustusi kanda. Seetõttu võib ka keskmise sissetulekuga tarbijal tekkida olukordi, kus sissetulekust jääb laenumaksete tasumiseks napiks ja võib tekkida vajadus/kiusatus võtta kiirlaenu. Madalama sissetulekuga rühma kuuluvad suure tõenäosusega ka töövõimetuspensionärid, kes võlanõustaja sõnul kasutavad sageli kiirlaenusid ja järelmaksu kas siis tarbeesemete vms soetamiseks. Samaaegselt on madalam sissetulek kõrgemaga võrreldes oluliseks laenuvõtmise mõjutajaks vaid 2009. aastal, teistel aastatel võib täheldada pigem vastupidist tendentsi. Põhjused võivad peituda üldistes majanduse olukorra muutustes: 2006.a. majandusliku tõusu ajal võis laen olla vahendiks aktiivsetele tarbijatele nende võimaluste laiendamiseks. 2009.a. majandussurutise ajal seevastu võis laen olla just vähemjõukamatele ainsaks jooksva toimetuleku vahendiks. 2012. aastaks võis seevastu taastuda majandussurutise eelne olukord.

Varasemate uuringute põhjal on riskantsete teenuste tarbijate haridustase pigem madalam (põhiharidus või vähem). Madal haridustase piirab arusaamist finantsasjadest ja võib seeläbi kaasa tuua ebaoptimaalse finantskäitumise (näit ülemäärase laenamise). Eelpoolmainitu leidis kinnitust ka võlanõustajate intervjuudes, kus kõik kolm võlanõustajat tõid välja, et nende vastuvõtule pöörduvate klientide haridustase on pigem madalam. Samas on ka uuringutes leidnud kinnitust, et tarbija laenukäitumine sõltub finantskirjaoskuse tasemest ja et madalama haridusega inimestel on tõenäolisemalt madalam finantskirjaoskuse tase (Sevim et al., 2012). Binaarse logistilise regressiooni mudelid tõid madalama haridustasemega vastajate kõrgema tõenäosuse tarbimislaenu kasutamiseks välja ainult 2006. aasta osas. Mõeldes taas tagasi majanduse üldisele olukorrale, võib oletada, et sel ajal pürgisid laenude poolt toetatava (üle)tarbimise poole eelkõige need vastajad, kes sellega seotud ohtusid ei teadvustanud. Ilmselt võis sellistel tarbijatel olla madalam nii finantskirjaoskuse tase kui ka üldine haridustase. Lusardi et al. (2010) tõid välja, et madala finantskirjaoskuse tasemega inimestel on suurema tõenäosusega võlaprobleemid.

Tegevusala/ameti järgi võib mudelite põhjal välja tuua teatava tendentsi, et pensionärid, õpilased/üliõpilased tarbimis- ja kiirlaenu pigem ei võta. Võib oletada, et õpilased on üldjuhul vanemate ülalpidamisel ning rahaasjade korraldamise eest vastutab mõni teine leibkonnaliige. Krediitkaardi ja tarbimislaenu võtmiseks on üldjuhul vajalik omada regulaarset sissetulekut (mida õpilasel/üliõpilasel ei pruugi sageli olla) ja korrektset makseajalugu. Lisaks on õppimise ajaks võimalik taotleda õppelaenu, mis on oluliselt väiksema intressiga kui näit kiir- või tarbimislaenud. Paljud üliõpilased ka töötavad õpingute kõrvalt, mis omakorda vähendab vajadust laenu võtta. Autori arvates võib selle rühma puhul olla suurem tõenäosus võtta kiirlaenu näit hetkeemotsiooni ajendil ja/või reklaami mõjul.

2012. aasta krediitkaardita mudelis on riskantsete teenuste mittetarbimist prognoosivaks asjaoluks lisaks ka ajutiselt mittetöötamine või töötu olemine, mis oli töö autori jaoks mõnevõrra üllatav. Ühest küljest peavad töötud/ajutiselt mittetöötavad oma väljaminekuid oluliselt rangemalt jälgima, sest laenuvõtmine toob kaasa rahalised lisakohustused laenumaksete näol. Samas ei pruugi iga töötu või ajutiselt mittetöötav olla rahalistes raskustes (võib omada sääste, perekonna tugi jms). Ometi oli töö autor seisukohal, et just töötud võivad olla üks kiirlaenuvõtjate riskigrupp nii võimalike majanduslike raskuste kui võib-olla ka emotsionaalse haavatavuse tõttu (töötusega võib kaasneda näit enesehinnangu langus). Ka üks võlanõustajatest kinnitas, et nõustamisele tulnud majanduslikes raskustes inimesed väsisid pidevast kokkuhoiust ja kulude jälgimisest. Võib tekkida tahtmine ennast korraks lõdvaks

lasta ja tulemuseks on uus kiirlaen. Samaaegselt võib oletada, et sellises olukorras inimesed soovivad oma probleeme pigem unustada ja seoses sellega ei pruugi finantskirjaoskuse alastes küsitlustes üldse osaleda või siis (võla)probleemidest ausalt rääkida.

Leibkonna suurus mõjutab tarbimis-, väike- või SMS laenu võtmist ja krediitkaardi kasutamist, kuid tulemused on mõneti vastuolulised. 2006.a. mudelis võtavad suuremad leibkonnad (4 ja enam liiget) oluliselt väiksema tõenäosusega tarbimislaenu kui 1-liikmelised leibkonnad. 2009.a. mudelis on 2-liikmelistel leibkondadel 1-liikmelistega võrreldes veidi suurem tõenäosus riskantseid finantsteenuseid tarbida. Ka 2012.a. krediitkaardiga mudelis oli 4 ja enama liikmelise leibkonna puhul tõenäosus tarbimis- või kiirlaenu kasutamiseks 1-liikmelisest leibkonnast suurem. Ühest küljest on suurematel peredel sissetulek leibkonnaliikme kohta väiksem ja seetõttu tõenäoliselt kalkuleeritakse väljaminekuid hoolsamalt. Laenu võtmisega kaasnevad laenumaksete näol lisakulud ja pered peavad kalkuleerima, kas nende eelarve võimaldab neid lisakulutusi kanda. Võlanõustajate sõnul on nende klientideks palju lastega peresid, kes laenumaksetega hätta jäänud ja nende tasumiseks omakorda kiirlaenu võtnud. Teisalt võib väiksema leibkonna korral laenuvõtmist mõjutada see, et neid, kelle eest vastutada, on vähem või pole üldse, ja kahe leivateenija korral on võimalik laenukoormus kergem kanda.

Lisaks sotsiaal-demograafilistele mõjutavad tarbijaid ka hoiakulised tegurid.

Hoiakute mõju olulisust finantskäitumisele on leidnud mitmed uurijad. Kui inimesel on pigem negatiivne hoiak säästmisse, siis on vähem tõenäoline, et ta seda rakendab (Beutler et al., 2012). See väide leidis meie uuringus kinnitust 2006. aasta mudelis. Samas ei pruugi hoiakud ja käitumine alati kooskõlas olla. Ka säästmist eelistav inimene võib teha impulsiivseid sisseoste. Võlanõustajad kinnitasid samuti, et riskantseid teenuseid (eriti kiirlaene) tarbivad inimesed ei oma sääste või on need ära kasutanud.

Riskikäitumist võib ennustada ka finantsteenuse ostmise viis. Need, kes teenuse valimisel ei uuri infot ega võta pakkumisi erinevatelt teenusepakkujatelt, on mudelite järgi eri aastatel nii tõenäosemad (2009) kui ka vähem tõenäosemad (2012 krediitkaardiga mudel) tarbimis- ja kiirlaenuvõtjad. Seda vastuolu töö autor käesoleva momendi seisuga tõlgendada ei oska.

Samaaegselt need, kes ei loe teenuselepinguid, kasutavad 2012. aasta mõlema mudeli põhjal suurema tõenäosusega tarbimis- ja/või SMS laenu. Sellise käitumise põhjuseks võib olla ka see, et ei saada aru keerulisest juriidilisest keelest ja pangatöötajalt ei tihata ka küsida, kuna tahetakse ennast targemana näidata. Võlanõustajate sõnul ei saa paljud nende kliendid lepingu sõlmimisel aru lepingu tingimustest ega oska arvestada lepingu sõlmimise, pikendamise ja

lepingutingimuste muutmisega kaasnevaid lisakulusid. See on kaasa toonud sadadesse protsentidesse küündiva krediidikulukuse määraga kiirlaenu võtmise, mille tõttu on satunud majanduslikesse raskustesse. Arvestataval hulgal inimesi on sattunud finantsraskustesse käendamise tõttu, kuna pole osanud tähelepanu pöörata (või aru saada) käenduslepingus fikseeritud käendustingimustest. Finantstoodete-teenuste valimine on üks finantskäitumise komponentidest. Selles valdkonnas pädev tarbija suudab leida enda jaoks parima teenuse ja on teadlik teenuse ostmisega kaasnevatest riskidest ning oskab nendega arvestada. Ka mujal tehtud uuringud on näidanud, et finantskirjaoskus on seotud finantskäitumisega ning sellest tulenevalt ka indiviidide laenuvõtmise otsustega. On leitud, et madala finantskirjaoskuse tasemega inimestel on suurema tõenäosusega võlaprobleemid (Lusardi et al., 2010).

Lisaks võib siin olla tegemist ka juriidilisest tekstist arusaamisega nagu ka võlanõustajad kinnitasid. Euroopa Komisjon (2007) toob olulise probleemina välja teabe asümmeetria, mille mõju on märkimisväärne: isegi suhteliselt lihtsad tooted võivad tunduda üsna keerukad tavakodanikule, kellel puuduvad või on vähesed finantsteadmised (Siibak 2011 viidatud Madiste 2012 kaudu).

Käesolev uuring töö välja mitmeid mõjutegureid, mis soodustavad inimeste poolt tarbimis- ja kiirlaenude võtmist. Kuna tegemist on suhteliselt kõrge riskiga finantsteenustega, mis võivad tekitada nende kasutajale tõsiseid probleeme, on oluline selliste sammude astumise läbikaalutus. See omakorda on seotud tarbija üldise finantskirjaoskuse tasemega, mille tõstmisele on viimasel ajal hakatud suuremat tähelepanu ka riiklikul tasandil.

Rahandusministri 17.05.2013.a käskkirjaga kinnitati „Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013-2020“. Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programmi raames mõistetakse finantskirjaoskuseks rahaasjades arukate otsuste tegemiseks vajalikke teadmisi, oskusi ja hoiakuid ning nendele tuginevat käitumist. Tuginevalt Eesti elanike finantskirjaoskuse tasemele ning uuringutest nähtuvatele probleemvaldkondadele on programmil kolm peamist eesmärki:

- inimesed teadvustavad rahaasjade planeerimise vajalikkust ja nende hoiakud toetavad arukate finantsotsuste langetamist.
- Inimesed saavad aru finantsteenustest ja oskavad nende abil oma rahaasju igas eluetapis korraldada.
- Finantsteenuseid pakutakse vastutustundlikult. (Eesti elanike..., 2013)

Lisaks täiendati 2013. aasta suvel Eesti reklaamiseadust sättega, mis näeb ette, et reklaam ei tohi jätta muljet, et tarbijakrediidi võtmine on riskivaba ja lihtne võimalus finantsprobleemide

lahendamiseks, ega kallutada tarbijaid läbimõtlematule laenuvõtmisele (ReklS § 29 lg 7, jõustus 01.07.2013 viidatud Värv 2013).

Finantskirjaoskuse arendamine nõuab ka pidevat ülevaadet sellealasest olukorrast, mis eeldab valdkonna uurimistegevuse jätkamist. Käesolev töö on autori esimeseks katseks erinevate finantskirjaoskuse alaste uuringute tulemuste ühendamiseks akadeemilises uurimistöös, mis loodetavasti leiab peagi edasiarendamist.

Kokkuvõte

Finantsotsused mõjutavad turumajanduslikus ühiskonnas inimeste majanduslikku turvalisust ja elukvaliteeti. Keerukamaks muutuvates finantsteenustes orienteerumine ja nendest arusaamine eeldab head finantskirjaoskuse taset. Teadmised loovad aluse optimaalseks finantskäitumiseks, kuid ei garanteeri selle toimumist. Käitumist mõjutavad ka hoiakulised, isiksuslikud ja sotsiaal-demograafilised tegurid.

Käesolevas töös võeti vaatluse alla finantsteenuste tarbimine kui finantskäitumise üks komponente. Põhjalikumalt uuriti tarbimis- ja SMS laenu kui kõrgema riskiga finantsteenuste tarbimist. Kasutati 2006., 2009. ja 2012. aastal läbi viidud finantskirjaoskuse ja finantsalaste teenuste alase teadlikkuse uuringute andmeid, mida täiendati võlanõustajatega läbi viidud ekspertintervjuudega.

Töö eesmärgiks oli selgitada, millised tegurid mõjutavad Eesti elanike tarbimis- ja kiirlaenude võtmist. Töös kajastati järgnevaid uurimisküsimusi:

1. Millised sotsiaal-demograafilised ja hoiakulised tegurid mõjutavad tarbimis-ja kiirlaenude võtmist Eesti elanike poolt?
2. Kas tarbimislaenude kasutamise alased trendid on Eestis viimasel kümnendil muutunud?

Uuringu kvantitatiivne pool põhines kolme finantskirjaoskuse alase uuringu andmete baasil teostatud binaarse logistilise regressiooni mudelitel, mis võimaldasid erinevate objektiivsete ja subjektiivsete tegurite alusel prognoosida riskantsete finantsteenuste tarbimist. Lisaks viis töö autor läbi ekspertintervjuud kolme võlanõustajaga, mille lühikokkuvõtte abil püüti kvantitatiivse analüüsiga saadud tulemustele lisada sisulist tõlgendust.

Kasutatud mudelid tõid välja vanuserühma, sissetulekute, haridustaseme, tegevusala, leibkonna suuruse ja hoiakute ning finantsteadmiste mõju tarbimis- ja kiirlaenu võtmisele.

Samaaegselt olid eri aastate resultaadid mõneti vastukäivad, mida võib osaliselt seletada üldiste muutustega majanduses, kuid ka andmete võrreldavuse ja respondendi vastamiskäitumisega seotud probleemidega. Viimaste ületamiseks võib olla perspektiivne kvantitatiivse ja kvalitatiivse lähenemise kombineerimine, mida töö autor planeerib kasutada oma edasises uurimistöös.

Kasutatud kirjandus

Ariely, D. (2011). Irratsionaalne inimene. Kuidas me teeme oma igapäevaseid otsuseid. Kirjastus Hermes.

ASIC. (2011). Financial literacy and behavioral change. Report 230. ([http://www.asic.gov.au/asic/pdf/lib.nsf/LookupByFileName/rep230-financial-literacy-and-behavioural-change.pdf/\\$file/rep230-financial-literacy-and-behavioural-change.pdf](http://www.asic.gov.au/asic/pdf/lib.nsf/LookupByFileName/rep230-financial-literacy-and-behavioural-change.pdf/$file/rep230-financial-literacy-and-behavioural-change.pdf) 18.03.2014)

Atkinson, A., McKay, S., Kempson, E. & Collard, S. (2006). Levels of Financial Capability in the UK: Results of a Baseline Survey. Financial Services Authority. *Consumer Research* 47.

Atkinson, A. & Messy, F.-A. (2012). *Measuring Financial Literacy: Results of the OECD/International Network on Financial Education (INFE)*. Pilot Study. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing.

Beutler, I.F. & Gudmunson, C.G. (2012). New Adolescent Money Attitude Scales: Entitlement and Conscientiousness. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 23 (2) : 18-31.

Capuano, A. & Ramsay, I. (2011). *What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics*. Research Report. March 2011. The University of Melbourne.

Chen, E.Z., Dowling, N.A., Yap, K. (2012). An examination of Gambling Behaviour in Relation to Financial Management Behaviour; Financial Attitudes, and Money Attitudes. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 10: 231-242.

Danes, S. M., Haberman, H. R. (2007). Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy, and Behavior: A Gendered View . *Financial Counseling and Planning*, 18 (2): 48-60.

Danilov, T. (2014). Tarbijakrediidi turg Eestis. Majandus- ja Kommunikatsiooni-ministeerium. Ettekanne. (http://www.riigikogu.ee/public/Riigikogu/MAK/MKM_Olukorrast_tarbijakrediidi_turul.pdf 19.03.2014)

Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013-2020. Rahandusministeerium. Tallinn, 2013.

Eesti Võlanõustajate Liit. Koduleht. (<http://www.evnl.ee/> 19.03.2014)

Finantsalane kirjaoskus Eesti elanike seas. Uuringuraport. Faktum & Ariko. November-detsember 2010. Tallinn.

Finantskirjaoskuse ja finantsteenuste alase teadlikkuse uuring Eesti elanike hulgas: teadmised, oskused, käitumine ja hoiakud isiklike rahaasjade korraldamisel. Uuringuraport. Saar Poll OÜ. Oktoober 2012. Tallinn.

Finantsteenuse eratarbija uuring. Uuringuraport. Faktum & Ariko. Märts 2006. Tallinn.

Finantsteenuste tarbijate teenusealane teadlikkuse uuring. Uuringuraport. Faktum & Ariko, 2009. Tallinn.

Fisher, J. P. (2010). Gender Differences in Personal Saving Behaviours. *Journal of Financial Counseling and Planning* ; 21 (1): 14-24.

Grable, J.E., Britt, S. L., Webb, F. J. (2008). Environmental and Biopsychosocial Profiling as a Means for Describing Financial Risk-Taking Behavior. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 19 (2): 3-18.

Harrison, N. & Chudry, F. (2011). Overactive, overwrought or overdrawn? The role of personality in undergraduate financial knowledge, decision-making and debt. *Journal of Further & Higher Education*; 35 (2): 149-182.

Haws, K., Bearden, W., Nenkov, G. (2012). Consumer spending self-control effectiveness and outcome elaboration prompts. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40: 695–710.

Hayes, N. (2002). *Sotsiaalpsühholoogia alused*. Tallinn: Kirjastus Külim.

Hershfield, H. E., Goldstein, D.G., Sharpe W.F., Fox, J., Yeykelis, L., Carstensen, L.L., Bailenson, J. N. (2011). Increasing Saving Behaviour Through Age-Progressed Renderings of the Future-Self. *Journal of Marketing Research*, XLVIII (Special Issue): S23-S37.

Huston, S. (2010). Measuring Financial Literacy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44 (2): 296-316.

Inimeste finantskäitumise olulisusest.(2014). Parimintress.ee koduleht.
(<http://www.parimintress.ee/inimeste-finantskaitumise-olulisusest> 23.02.2014)

Izawa, H., Mardyla, G. (2011). Borrowing behaviour and attitude towards risk and time: experimental approach. *Journal of International Finance and Economics*, Vol. 11 (1), 45-54.

Kangust, G. (2013). *Inimeste teadlikkus krediidi kulukuse määra olemusest*. Lõputöö. Majandusarvestuse –ja maksunduse osakond. Tallinna majanduskool.

Kes on kiiralaenuvõtja? Laenukäitumise uuringu kokkuvõte. Psience OÜ. Veebruar 2009.

Kiiralaenu- analüüs ja ettepanekud. (2014). Majandus- ja Kommunikatsiooni- ministeerium. Tallinn. Veebruar.
(http://www.mkm.ee/public/kiiralanuturg_analyys_ja_ettepanekud.pdf 22.04.2014)

Lusardi, A., Mitchell, O.S. & Curtoi, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of Consumer Affairs*, 44, 358–380.

Madiste, E. (2012). *Finantskirjaoskuse edendamise Eestis: ekspertide hinnang*. Bakalaureusetöö. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut. Tartu Ülikool.

Mandell, L. Schmid Klein, L. (2009). The Impact of Financial Literacy Education on Subsequent Financial Behaviour. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 20 (1): 15-24.

McCarthy, Y. (2011). Behavioural characteristics and financial distress. Working paper series NO 1303 / February. Conference on Household Finance and Consumption. European Central Bank.

Merilain, M (2012). *Rahaasjade korraldamiskäitumist mõjutavad tegurid Eesti näitel*. Magistritöö. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut. Tartu Ülikool.

Minu raha – tarbijaveeb. (<http://www.minuraha.ee> 3.05.2014)

Must, O. (2012). Sissejuhatus hoiakupsühholoogiasse. Õppematerjal. Tartu Ülikool.

Osborne, H. (2014). Multiple payday loan borrowing is widespread. The Guardian, 31. (<http://www.theguardian.com/money/2014/jan/31/multiple-payday-loan-borrowing-widespread> 22.03.2014)

Rahaasjad korda. Swedbank uudiskiri. (<https://www.swedbank.ee/kirjad/kuld/0911/news3.html> 12.02.2014)

Reinson, H. (2013). Inimesed mõtlevad oma tuleviku minast kui võõrast inimesest. (<http://www.emor.ee/heidi-reinson-inimesed-motlevad-oma-tuleviku-minast-kui-voorast-inimesest/> 27.02.2014)

Remund, D. L. (2010), “Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy”. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276-295.

Riitsalu, L. (2013). Consumer Behaviour in Money Matters. Master’s Thesis. Estonian Business School. Chair of Marketing. Tallinn.

Rowley, M.E., Lown J.M., Piercy, K.W. (2012). Motivating Women to Adopt Positive Financial Behaviours. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 23 (1), 47-62.

Scatigna, L. (2010). *Finantsdoktor : kuidas ravida finantshaigusi ja tugevdada oma rahalist tervist*. Tallinn: Äripäev.

Sevim, N., Temizel, F., Sayilir, Ö. (2012). The effects of financial literacy on the borrowing behaviour of Turkish financial consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 36: 573-579.

Säästmisega seotud käitumuslikud aspektid ja eestlaste säästmiskäitumise mõjutamise võimalused. (2013). Uuringuaruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis. Tallinn.

Transforming financial behaviour: A summary. A report for the Consumer Financial Education Body. July 2010. (https://www.moneyadviceservice.org.uk/files/research_jul10_cr01_summary.pdf 26.04.2014)

Veerma, M. (2008). Wealth Management and Behavioural Finance: The Effect of Demographics and Personality on Investment Choice Among Indian Investors. *Journal of Behavioural Finance*, 5: 31-57.

Viirpalu, I. (2011). *Üliõpilaste rahakasutus ja rahaga seotud hoiakud*. Bakalaureusetöö. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut. Tartu Ülikool.

Villmann, A. (2010). *Piret Suitsu: Eesti noored sõltuvad vanemate rahakotist*, Pärnu Postimees, 14.detsember (<http://www.parnupostimees.ee/356898/piret-suitsu-eesti-noored-soltuvad-vanemate-rahakotist> 29.05.2014)

Värv, A. (2013). Kiirlaenu-olemus, probleemid ja reguleerimisvõimalused. Riigikogu Kantslei õigus-ja analüüsiosakond. Teemaleht nr 21, oktoober. (<http://www.riigikogu.ee/index.php?id=85206> 22.03.2014)

Wang, A. (2011). Younger Generation's Investing Behaviours in Mutual Funds: Does Gender Matter? *The Journal of Wealth Management*. Spring: 13-23.

Zhao, Y., Zhao, Y., Song, I. (2009). Predicting New Customer's Risk Type in the Credit Card Market. *Journal of Marketing Research*, Vol. XLVI : 506-517.

Zirnask, V. (2011). *Finantsaubits. Rahaasjade korraldamise käsiraamat*. Finantsinspektsioon/ NASDAQ OMX Tallinn AS.

Ärileht.ee 16. november 2013. (<http://arileht.delfi.ee/news/uudised/eestlane-ei-ole-krediitkaardisober-on-see-toesti-nii.d?id=67102272> 30.05.2014)

Lisad

Lisa 1. 2006. aasta mudelis kasutatud tunnuste ülevaade

Sõltuv tunnus

		Arv	%
Tarbimislaen (tagatiseta pangalaen, väikelaen, krediitkaart): endal olemas või varem olnud	0 Ei	329	61
	1 Jah	209	39
	Kokku	538	100

Kategoriaalsed sõltumatud tunnused

		Arv	%
Amet	Tööline/teenindaja	202	38
	Ametnik/spetsialist	169	31
	Juht	35	7
	Iseendale tööandja (FIE. äriomanik, kunstnik)	28	5
	Pensionär	52	10
	Õpilane/üliõpilane	29	5
	Kodune/töötu	23	4
	Kokku	538	100
Leibkonnaliikmete arv	1	73	14
	2	136	25
	3	138	26
	4 ja enam	191	36
	Kokku	538	100

Vanuserühm	Kuni 25 aastat	75	14
	26-40 aastat	191	36
	41-54 aastat	165	31
	55-65 aastat	107	20
	Kokku	538	100
Asulatüüp	Tallinn	165	31
	Suuremad linnad	193	36
	Muud asulad	180	33
	Kokku	538	100
Kuidas Te finantsteenuseid ostate	Võtan erinevaid pakkumisi, võrdlen, valin	313	58
	Mõnikord võtan pakkumisi	96	18
	Lähen ühe teenuspakkuja juurde ja ostan	129	24
	Kokku	538	100
Sissetulek	Kuni 3000 krooni	200	37
	3001-5000 krooni	178	33
	Üle 5000 krooni	160	30
	Kokku	538	100
Haridustase	Kuni põhiharidus	43	8
	Keskharidus	291	54
	Kõrgharidus (sh rakenduslik)	204	38
	Kokku	538	100

Rahaga ümberkäimise viis: kulutamine	Ei	142	26
	Jah	396	74
	Kokku	538	100
Finantsteenuse ostu kahetsemine	Jah	87	16
	Ei	451	84
	Kokku	538	100
Säästud olemas	Ei	202	38
	Jah	336	62
	Kokku	538	100
Ettekujutus finantsteenustest	Selge või pigem selge	354	66
	Ebaselge või pigem ebaselge	184	34
	Kokku	538	100
Rahvus	Muu rahvus	131	24
	Eestlane	407	76
	Kokku	538	100
Rahaga ümberkäimise viis: laenu kasutamine	Ei	374	70
	Jah	164	30
	Kokku	538	100
Rahaga ümberkäimise viis: säästmine	Ei	210	39
	Jah	328	61
	Kokku	538	100
Rahaga ümberkäimise viis: investeerimine	Ei	417	78
	Jah	121	22
	Kokku	538	100

Lisa 2. 2009. aasta mudelis kasutatud tunnuste ülevaade

Sõltuv tunnus

		Arv	%
Ise praegu või varem tarbimislenu (sh väikelaen, krediitkaart) ja/või SMS laenu kasutaja	0 Ei	332	58
	1 Jah	240	42
	Kokku	572	100

Kategoriaalsed sõltumatud tunnused

		Arv	%
Tegevusala	Palgatöötaja	407	71
	Ettevõtja, FIE, vabakutseline	58	10
	Õpilane, üliõpilane	15	3
	Kodune	28	5
	Töötu	33	6
	Pensionär	31	5
	Kokku	572	100
Leibkonnaliikmete arv	1	68	12
	2	165	29
	3	144	25
	4 ja enam	195	34
	Kokku	572	100
Asulatüüp	Tallinn	150	26
	Suurem linn	97	17
	Muu asula	325	57
	Kokku	572	100

Vanuserühmad	19-34	210	37
	35-54	264	46
	55-65	98	17
	Kokku	572	100
Kas Te olete ühte või teist oma investeerimisotsust finantsvaldkonnas hiljem kahetsenud?	Jah	59	10
	Ei	252	44
	Ma ei ole investeerinud	261	46
	Kokku	572	100

Lisa 3. 2012. aasta mudelites kasutatud tunnuste ülevaade (kaalumata andmed)

Sõltuvad tunnused

	Tarbimislaen (tagatiseta pangalaen, väikelaen) ja SMS laen: endal olemas või varem olnud		Tarbimislaen (tagatiseta pangalaen, väikelaen, <i>krediitkaart</i>) ja SMS laen: endal olemas või varem olnud	
	Arv	%	Arv	%
Ei	628	82	429	56
Jah	139	18	338	44
KOKKU	767	100	767	100

Kategoriaalsed sõltumatud tunnused

		Arv	%
Põhitegevus	Palgatöötaja-mittespetsialist	254	33
	Ettevõtja, juht	64	8
	Spetsialist	151	20
	Pensionär (mitte-töötav), invaliid	189	25
	Kodune, lapsehoolduspuhkusel	34	4
	Õpilane, üliõpilane	32	4
	Ajutiselt mitte-töötav, töötu	43	6
	Kokku	767	100
Leibkonna suurus	1 inimene	175	23
	2 inimest	266	35
	3 inimest	173	23
	4 või rohkem inimest	153	20
	Kokku	767	100

Netosissetulek ühe leibkonnaliikme kohta kuus	Kuni 300 €	304	40
	301 - 500 €	257	34
	Üle 500 €	206	27
	Kokku	767	100
Vanuserühmad	18-34	216	28
	35-54	274	36
	55 ja vanem	277	36
	Kokku	767	100
Asulatüüp	Tallinn	227	30
	Suuremad linnad	176	23
	Muud asulad	364	47
	Kokku	767	100
Kui Te kaotaksite oma peamise sissetulekuallika, siis kui pika aja vältel Te suudaksite oma elamiskulusid veel katta, ilma et peaksite laenama raha?	Kuni kuu	246	32
	Kuni 3 kuud	337	44
	Kauem	184	24
	Kokku	767	100
Perekonnaseis	Abielus/vabaabielus	448	58
	Lahutatud/elate lahus, lesk	183	24
	Vallaline, pole kunagi olnud abielus	136	18
	Kokku	767	100
Haridus	Põhiharidus või vähem	104	14
	Keskharidus	439	57
	Kõrgharidus	224	29
	Kokku	767	100

Sugu	Mees	346	45
	Naine	421	55
	Kokku	767	100
Teenuse ostmisel ei uuri alati infot ja ei küsi pakkumisi erinevatelt teenusepakkujatelt, ei võrdle ega vali	Võrdleb ja valib	370	48
	Muu variant	397	52
	Kokku	767	100
Lepingu mittelugemine	Muud variandid	723	94
	Jah	44	6
	Kokku	767	100
Kas on mingit sellist finantsteenust, mille kasutamist Te olete hiljem kahetsenud või veaks pidanud?	Jah	94	12
	Ei	673	88
	Kokku	767	100
Rahaalased teadmised täiesti ebapiisavad	Muu variant	692	90
	Jah	75	10
	Kokku	767	100
Väga valmis raha investeerimisel riske võtma	Muu variant	750	98
	Väga valmis	17	2
	Kokku	767	100
Laenata reisimise ja hobide jaoks	Muu	740	96
	Jah	27	4
	Kokku	767	100
Kas Teil on praegu sääste?	Jah	433	56
	Ei	334	44
	Kokku	767	100

Rahvus	Eestlane	495	65
	Muu rahvus	272	35
	Kokku	767	100
Laenata rõivaste, jalanõude jm tarbekaupade ostmiseks	Muu	754	98
	Jah	13	2
	Kokku	767	100
Laenata kodumasinade, elektroonika, arvuti ostmiseks	Muu	698	91
	Jah	69	9
	Kokku	767	100
Laenata mööbli, kodusisustuse ostmiseks	Muu	709	92
	Jah	58	8
	Kokku	767	100

Mittekategoriaalsed sõltumatud tunnused

	N	Miinum	Maksimum	Keskmine	Standardhälve
Raha kogumise oskus (1 väga halb ... 5 väga hea)	767	1	5	2,93	1,22
Finantsteenuste (nt laen või kindlustus) tingimuste võrdlemine parima pakkumise valimiseks(1 väga halb ... 5 väga hea)	767	1	5	2,99	1,24
Riskikäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus riskikäitumisele)	767	4	14	5,22	1,45
Kokkuhoiu indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus kokkuhoidlikkusele)	767	3	12	5,54	1,74
Optimaalse finantskäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus optimaalsele finantskäitumisele)	767	4	16	10,29	2,28

Lisa 4. Tarbimislaenu võtmist (sh väikelaen, krediitkaart) prognoosivad tegurid 2006. aasta andmete alusel

Binaarse logistilise regressiooni mudel

Cox&Snell'i koefitsient 0,146

Nagelkerke koefitsient 0,198

	B	Standardviga	<i>p</i>	Exp(B)
Sissetulek, baaskategooria üle 5000 krooni			,092	
Kuni 3000 krooni	-,355	,284	,211	1,426
3001-5000 krooni	-,569**	,260	,029	1,767
Vanuserühm, baaskategooria 55-65 aastat			,019	
Kuni 25 aastat	-,007	,436	,988	1,007
26-40 aastat	,727**	,356	,041	,483
41-54 aastat	,889**	,354	,012	,411
Amet, baaskategooria tööline/ teenistuja			,341	
Ametnik, spetsialist	,196	,275	,477	,822
Juht	-,474	,454	,296	1,607
Iseendale tööandja	,660	,465	,156	,517
Pensionär	-,632	,477	,185	1,882
Õpilane, üliõpilane	,253	,512	,621	,776
Kodune/töötu	,108	,502	,829	,897
Piirkond, baaskategooria Tallinn			,166	
Suuremad linnad	,139	,252	,583	,871
Muud asulad	-,343	,271	,205	1,409

Kuidas ostab teenust, baaskategooria mitu pakkumist, võrdlen, valin			,329	
Mõnikord võtan pakkumisi	,352	,267	,187	,703
Lähen ühe teenusepakkuja juurde ja ostan	,266	,252	,291	,766
Iseloomulik säästmise	-,804***	,312	,010	2,234
Iseloomulik laenu kasutamine	,330	,328	,313	,719
Iseloomulik investeerimine	-,424	,365	,245	1,528
Iseloomulik kulutamine	-,289	,338	,392	1,336
Haridustase, baaskategooria kõrgharidus			,017	
Põhiharidus või madalam	1,216***	,427	,004	,296
Keskharidus	,237	,232	,307	,789
Mitteestlane	,163	,245	,504	,849
Ettekujutus finantsteenustest ebaselge	,167	,227	,462	,846
Ei säästa, pole sääste	,097	,218	,657	,908
Finantsteenuse ostu kahetsemine	,746***	,262	,004	,474
Leibkonna suurus, baaskategooria ühe liikmega leibkond			,063	
2 liiget	-,272	,344	,429	1,313
3 liiget	-,247	,361	,494	1,280
4 ja enam liiget	-,794**	,362	,028	2,212
Vabaliige	-,195	,721	,787	1,215

* 0,05<p<=0,1 ** 0,01<p<=0,05 *** p<=0,01

Lisa 5. Tarbimislauenu (sh väikelaen, krediitkaart) ja SMS laenu võtmist prognoosivad tegurid 2009. aasta andmete alusel

Binaarse logistilise regressiooni mudel

Cox&Snell'i koefitsient 0,195

Nagelkerke koefitsient 0,263

	B	Standardviga	p	Exp(B)
Teenuse ostmisel ei uuri infot ja ei küsi pakumisi erinevatelt teenuspakkujatelt, ei võrdle ega vali	,541**	,258	,036	1,718
Teenuse ostmisel läheb kodupanka ja ostab pakutava teenuse	-,107	,295	,716	1,113
On mõne finantsteenuse kasutamist hiljem kahetsenud ⁶	,272	,267	,309	1,312
Ei oska nimetada kõrgema intressiga laenu liike	-,309	,389	,427	1,362
Sääststud puuduvad	1,218***	,213	,000	3,379
Investeeringisotsuse kahetsemine, baaskategooria pole investeerinud			,022	
On kahetsenud	,296	,353	,402	1,345
Ei ole kahetsenud	-,492**	,211	,020	,612
Reisimiseks ja hobideks on mõtet laenu võtta ⁷	,787	,611	,198	,455
Kodumasinade, elektroonika, arvuti ostmiseks on mõtet laenu võtta	-,097	,401	,810	1,101
Mööbli ja kodusisustuse ostmiseks on mõtet laenu võtta	,624	,400	,118	,536
Rõivaste, jalanõude jm tarbekaupade ostmiseks on mõtet laenu võtta ⁸	,715	,998	,474	,489
Sugu: mees	-,019	,212	,927	,981

⁶ Kuna 2009. aasta andmestikus on osaliselt teada ka kahetsetavad teenused ja tarbimis- ning SMS laenud nende seas ei domineeri, siis võib seda tunnust teatavas mõttes käsitleda ka kindla käitumistüübi iseloomustajana, mis võib olla kõrge riskiga finantsteenuste tarbimise soodustajaks

⁷ Vastuse valinute arv mudelis väga väike (n=16)

⁸ Vastuse valinute arv mudelis väga väike (n=6)

Vanuserühmad, baaskategooria 55-65-aastased			,058	
19-34	,864**	,373	,021	2,373
35-54	,735**	,339	,030	2,085
Mitteestlane	-,089	,251	,724	1,093
Haridustase, baaskategooria kõrgharidus			,097	
Põhiharidus ja vähem	-,563	,385	,144	,570
Keskharidus	,158	,234	,499	1,171
Perekonnaseis, baaskategooria abielus/vabaabielus			,567	
Vallaline	,266	,324	,410	1,305
Lahutatud, lesk	-,139	,333	,677	,870
Sissetulekurühm, baaskategooria 8001 EEK +			,074	
Alla 4000 EEK	,732**	,324	,024	2,078
4001-8000 EEK	,435*	,257	,091	1,544
Tegevusala, baaskategooria palgatöötaja			,056	
Ettevõtja, FIE, vabakutseline	,046	,341	,893	1,047
Õpilane, üliõpilane ⁹	-1,894***	,730	,009	,151
Kodune	,736	,504	,144	2,088
Töötu	-,610	,442	,168	,543
Pensionär	-,103	,527	,845	,902

⁹ Vastuse valinute arv mudelis väga väike (n=15)

Leibkonnaliikmete arvu rühm, baaskategooria ühe liikmega leibkond			,060	
2 liiget	,679*	,383	,076	1,972
3 liiget	-,007	,409	,986	,993
4 ja enam liiget	,180	,419	,668	1,197
Asulatüüp, baaskategooria Tallinn			,003	
Suurem linn	-,186	,298	,532	,830
Muu linn või asula	-,809***	,253	,001	,445
Vabaliige	-,396	1,258	,753	,673

* $0,05 < p \leq 0,1$ ** $0,01 < p \leq 0,05$ *** $p \leq 0,0$

Lisa 6. Tarbimislenu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu), krediitkaardi ja SMS laenu kasutamist prognoosivad tegurid 2012. aasta andmete alusel

Binaarse logistilise regressiooni mudel¹⁰

Cox&Snell'i koefitsient 0,269

Nagelkerke koefitsient 0,359

	B	Standardviga	p	Exp(B)
Asulatüüp, baaskategooria Tallinn			,142	
Suuremad linnad	-,396	,254	,120	,673
Muud asulad	-,444*	,241	,065	,641
Vanuserühmad, baaskategooria 55 ja vanem			,011	
18-34	-,005	,302	,988	,995
35-54	,580**	,265	,029	1,786
Raha kogumise oskuse enesehinnang (1 väga halb ... 5 väga hea)	-,235***	,091	,010	,790
Finantsteenuste võrdlemise oskuse enesehinnang (1 väga halb ... 5 väga hea)	,248***	,088	,005	1,282
Teenuse ostmisel ei küsi erinevaid pakkumisi, ei võrdle ega vali	-,443**	,184	,016	,642
Ei loe teenuselepinguid	,741*	,399	,063	2,099
On mõne finantsteenuse ostmist kahetsenud	,681**	,271	,012	1,976
Hindab oma rahaalaseid teadmisi täiesti ebapiisavaks	-,580	,363	,110	,560
Väga valmis investeerimisel riske võtma	1,539**	,755	,042	4,659
Riskikäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus riskikäitumisele)	,259***	,074	,000	1,296
Kokkuhoiu indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus kokkuhoidlikkusele)	-,048	,058	,410	,953
Optimaalse finantskäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus optimaalsele finantskäitumisele)	-,033	,048	,483	,967
Laenata on mõtet reisimiseks ja hobideks	,563	,508	,268	1,756
Laenata on mõtet kodumasinade, elektroonika ja arvutite ostmiseks	,371	,385	,335	1,450

¹⁰ Kaalutud andmed

Laenata on mõtet mööbli ja kodusisutuse ostmiseks	,130	,434	,765	1,138
Laenata on mõtet rõivaste, jalanõude ja tarbekaupade ostmiseks ¹¹	-,065	,711	,927	,937
Elamiskulude katmise periood peamise sissetulekuallika kaotamisel, baaskategooria 3 kuud ja enam			,428	
Kuni 1 kuu	,183	,276	,505	1,201
Kuni 3 kuud	,298	,232	,199	1,347
Säästude puudumine	,211	,212	,318	1,235
Mees	,114	,189	,546	1,121
Mitteestlane	-,305	,236	,196	,737
Haridustase, baaskategooria kõrgem haridus			,726	
Põhiharidus või vähem	-,271	,352	,442	,763
Keskharidus	-,047	,218	,828	,954
Leibkonna suurus, baaskategooria 1 liige			,634	
2 liiget	,095	,304	,754	1,100
3 liiget	,368	,333	,269	1,446
4 ja enam liiget	,291	,358	,417	1,338
Perekonnaseis, baaskategooria abielus/vabaabielus			,141	
Lahutatud, lesk	,422	,296	,155	1,525
Vallaline, pole abielus olnud	-,194	,284	,494	,823

¹¹ Vastuse valinute arv mudelis väga väike (n=13)

Põhitegevus, baaskategooria palgatöötaja-mittespetsialist			,000	
Ettevõtja, juht	,825**	,357	,021	2,281
Spetsialist	-,030	,256	,906	,970
Pensionär, invaliid	-1,374***	,317	,000	,253
Kodune, lapsehoolduspuhkusel	-,433	,422	,305	,649
Õpilane, üliõpilane	-1,281**	,511	,012	,278
Ajutiselt mittetöötav, töötu	-,420	,385	,276	,657
Sissetulek leibkonnaliikme kohta kuus, baaskategooria üle 500 euro			,001	
Alla 300 euro	-,972***	,268	,000	,378
301-500 eurot	-,424*	,238	,075	,655
Vabaliige	-,481	,808	,552	,618

* 0,05<p<=0,1 ** 0,01<p<=0,05 *** p<=0,01

Lisa 7. Tarbimislaenu (tagatiseta pangalaenu, väikelaenu) ja SMS laenu kasutamist prognoosivad tegurid 2012. aasta andmete alusel

Binaarse logistilise regressiooni mudel

Cox&Snell'i koefitsient 0,147

Nagelkerke koefitsient 0,236

	B	Standardviga	p	Exp(B)
Asulatüüp, baaskategooria Tallinn			,473	
Suuremad linnad	,188	,292	,520	1,207
Muud asulad	-,167	,280	,551	,846
Vanuserühmad, baaskategooria 55 ja vanem			,465	
18-34	,145	,374	,698	1,156
35-54	,363	,339	,284	1,438
Raha kogumise oskuse enesehinnang (1 väga halb ... 5 väga hea)	-,187*	,104	,071	,829
Finantsteenuste võrdlemise oskuse enesehinnang (1 väga halb ... 5 väga hea)	,279***	,105	,008	1,321
Teenuse ostmisel ei küsi erinevaid pakkumisi, ei võrdle ega vali	-,240	,216	,266	,787
Ei loe teenuselepinguid	,997**	,416	,016	2,711
On mõne finantsteenuse ostmist kahetsenud	,695***	,268	,009	2,003
Hindab oma rahaalaseid teadmisi täiesti ebapiisavaks	-,838*	,470	,074	,433
Väga valmis investeerimisel riske võtma	,550	,567	,332	1,733
Riskikäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus riskikäitumisele)	,105	,072	,145	1,111
Kokkuhoiu indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus kokkuhoidlikkusele)	,023	,068	,738	1,023
Optimaalse finantskäitumise indeks (kõrgem väärtus: suurem soodumus optimaalsele finantskäitumisele)	-,001	,056	,982	,999
Laenata on mõtet reisimiseks ja hobideks	,424	,515	,410	1,528
Laenata on mõtet kodumasinade, elektroonika ja arvutite ostmiseks	-,345	,445	,439	,708
Laenata on mõtet mööbli ja kodusisutuse ostmiseks	,816*	,470	,082	2,262

Laenata on mõtet rõivaste, jalanõude ja tarbekaupade ostmiseks ¹²	,088	,808	,914	1,092
Elamiskulude katmise periood peamise sissetulekuallika kaotamisel, baaskategooria 3 kuud ja enam			,383	
Kuni 1 kuu	,385	,336	,252	1,470
Kuni 3 kuud	,064	,290	,825	1,066
Säästude puudumine	,341	,246	,166	1,406
Mees	-,164	,229	,473	,848
Mitteestlane	,511 *	,269	,057	1,668
Haridustase, baaskategooria kõrgem haridus			,861	
Põhiharidus või vähem	,151	,426	,722	1,163
Keskharidus	,140	,259	,589	1,150
Leibkonna suurus, baaskategooria 1 liige			,185	
2 liiget	,115	,359	,747	1,122
3 liiget	,419	,387	,278	1,521
4 ja enam liiget	,757*	,417	,069	2,133
Perekonnaseis, baaskategooria abielus/vabaabielus			,175	
Lahutatud, lesk	,486	,333	,144	1,626
Vallaline, pole abielus olnud	,552*	,332	,097	1,737

¹² Vastuse valinute arv mudelis väga väike (n=13)

Põhitegevus, baaskategooria palgatöötaja-mittespetsialist			,005	
Ettevõtja, juht	-,229	,372	,538	,795
Spetsialist	-,269	,292	,358	,764
Pensionär, invaliid	-1,072**	,432	,013	,342
Kodune, lapsehoolduspuhkusel	-,448	,521	,390	,639
Õpilane, üliõpilane	-2,632**	1,042	,012	,072
Ajutiselt mittetöötav, töötu	-1,648***	,608	,007	,192
Sissetulek leibkonnaliikme kohta kuus, baaskategooria üle 500 euro			,039	
Alla 300 euro	-,792**	,312	,011	,453
301-500 eurot	-,455	,277	,101	,634
Vabaliige	-2,983	,955	,002	,051

* $0,05 < p \leq 0,1$ ** $0,01 < p \leq 0,05$ *** $p \leq 0,01$

Lisa 8. Ekspertintervjuu kava võlanõustajatega

1. Kuidas jõuavad võlgnikud Teieni? Kas olete kursis, kust nad infot hangivad/saavad?
2. Mis on peamine probleem, millega pöördutakse?
3. Mis iseloomustab sellisid kliente?
4. Milleks peamiselt laenu võetakse?
5. Kuivõrd teadlikud ollakse laenuga kaasnevatest ohtudest? (lepingutingimused, krediidi kulukuse määr, intress jms)
6. Kuivõrd on kiirlaenudega hätta jäänud inimestele reaalseid lahendusi pakkuda?
7. Kas selliste klientide puhul toimub erinevate spetsialistide koostöö?
8. Kes moodustavad kliendi toetusvõrgustiku?
9. Millised meetmed aitaksid kiirlaenuvõtmist piirata?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Diana Veeret (sünnikuupäev: 02.04.1963)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Eesti elanike finantskäitumist mõjutavad tegurid tarbimis-ja kiirlaenude võtmise näitel perioodil 2006-2012“ (bakalaureusetöö)

mille juhendaja on Rein Murakas,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni; 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 02.06.2014